

20. Rosenbaum W. Political culture (Basic concepts in political science) / W. A. Rosenbaum. – London: Praeger, 1975 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.abebooks.com/book-search/title/political-culture/author/rosenbaum-walter/>

Tsumariiev M. I., Deputy Director, Central–Ukrainian Institute under Private Jointed–Stock Company «Private Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management» (Ukraine, Kropyvnytskyi), zummar_ua@ukr.net

Concept of culture of local democracy

The purpose of the article is to establish the content and significant (specific and typical) signs of such a phenomenon as the culture of local democracy.

The culture of local democracy is an integral part of the local political culture, the system of knowledge, values, beliefs of members of the territorial community with respect to the legislatively defined mechanisms of local democracy (public hearings, citizens' assemblies at the place of residence, the activities of self-organizing bodies of the population, local referenda), and also forms of political participation in the mentioned mechanisms, the meanings of the submissions, the general norms, the fundamental aspects and the useful institutions that oppose the entities on these or other policies of activity in politics, ensure the transfer of the accumulated experience, confirm the sustainability of local democracy in time.

The concept of civic culture of local democracy conveys first of all the level of the citizen's awareness of public tasks, his practical activity in the implementation of them. In this sense, it is a structural element of public life and a manifestation of the degree of maturity of society; the ability to provide general civil interests, forms and mechanisms for developing and implementing joint decisions, concerted actions.

The essence of the culture of local democracy as a phenomenon and socio-political phenomenon is manifested in the disclosure of interrelationships between a particular group of social relations, with the comprehension and realization of which the emergence and development of a culture of local democracy and the subjects (bearers) of this culture is associated.

Further studies require the problems of the culture of local democracy as an autonomous system that develops according to its own, internally de-eminent laws; Change and development of culture of local democracy in time and space.

Keywords: self-organization, socio-cultural phenomenon, local democracy, local political culture, culture of local democracy.

* * *

УДК 323.1

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік
Української академії наук, завідувачий відділу
історичних студій, Науково–дослідний інститут
українознавства МОН України (Україна, Київ),
Hai-Nyzhnyk@ukr.net

В. Липинський та УДХП в теорії і практиці Українського державотворення і політичного націонал–консерватизму (1900–1920 рр.)

Досліджується роль В. Липинського в становленні теоретичних основ сучасного українського націонал–консерватизму, у розвитку самостійницької ідеології в українському політикумі початку ХХ ст. Аналізується діяльність Української демократично–хліборобської партії за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, її програмні засади, а також роль у політичних процесах того часу В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, С. Шемета.

Ключові слова: Липинський, УДХП, націонал–консерватизм, Українська держава, Міхновський, Донцов, Гетьманат, Скоропадський.

Український консерватизм (теорія українського монархізму) – політична та ідеологічна теорія і доктрина, специфічний український варіант націонал–консерватизму, розроблений В'ячеславом Липинським¹

¹ В. Липинський народився 5 (18) квітня 1882 р. у с. Затурці на Волині, у родинному маєтку польського шляхетського роду Липинських. Зростав у католицькому, хліборобсько–шляхетському, культурно польському середовищі. Рід Липинських гербу Бродзіч, який походив з Мазовії, дав цілу низку діячів, що займали визначні становища серед тогочасної шляхти (серед них молодший брат Станіслав (н. 1884 р.) – доктор філософії, агроном–селекціонер). Родинне походження Липинського мало вирішальний вплив на формування його поглядів та ставлення

(сам В. Липинський називав цю теорію «українським гетьманським націоналізмом») у 20–х рр. ХХ ст. Пізніше він набув виразних організаційно–практичних рис у формі *Гетьманського руху* – громадсько–політичної націонал–консервативної течії прихильників відновлення соборної Української Держави у формі діїчного гетьманату родини Скоропадських, що діяв у ХХ ст. в Україні та за її межами й ідеологічно ґрунтувалася на монархічній теорії В. Липинського [15, с. 63–71].

Якщо ідеологічно український Гетьманський рух ґрунтувався на політичній теорії В. Липинського, то організаційно він бере витоки певною мірою від групи «Вільна Україна», Українського інформаційного комітету (УІК) Союзу визволення України (СВУ), з теоретичних засад й політичної практики Української демократично–хліборобської партії (УДХП) й історичного факту існування Української Держави (Гетьманату) 1918 р.

Згодом, в еміграції, монархічно–консервативну ідеологію у своїй фундаментальній теоретичній концепції розробив В. Липинський, який разом із однодумцями (С. Шеметом, О. Скорописом–Йолтуховським, Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, Л. Сидлецьким (С. Крилачем), М. Тимофіївим та ін.) дав поштовх до практичного відродження українського монархічно–гетьманського руху як рушійної сили новітнього українського політичного націонал–консерватизму. Його піонерами стали, зокрема, політичні організації утворені й керовані В. Липинським (Український союз хліборобів–державників; Братство українських класократів–монархістів, гетьманців [12, с. 430]) та гетьманом П. Скоропадським (Союз гетьманців–державників [13, с. 582], Українська гетьманська організація Америки та ін.) [17, с. 15–38].

Загалом, питома вага теоретично–ідеологічної та історично–політичної спадщини в історії українського націонал–консерватизму та Гетьманського руху нерозривно і тісно пов'язані з постатями В. Липинського та П. Скоропадського. Власне, якщо П. Скоропадський долучився до українського національно–політичного життя від кінця 1917 р. й у 1918 р., коли став гетьманом Української Держави, то В. Липинський став його активним адептом з початку ХХ ст. Сам він визначав початок своєї української політичної діяльності від 1900 р., наголошуючи, що за «переконанням своїм був завжди самостійником, але не належав до РУП (Револьюційної української партії), натомість брав участь в аспіраціях державницьких, що формувались тоді в Галичині» [35, с. 290]. В. Липинський був одним з небагатьох тогочасних «божевільних» українських громадсько–політичних діячів, що прагли здобуття Україною не автономії у складі федеративної Росії, а державної незалежності.

до життя. Навчався у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях. Перебування у Києві, де він був учнем І–ої Київської гімназії, безперечно, мало вплив на подальший розвиток його поглядів. Тут він потрапив до українського середовища, брав участь у зустрічах, які відбувалися у домі Марії Требінської. Про так званий «гурток Требінської» відомий український історик Н. Полонська–Василенко казала, що «там зустрічалися люди різного віку, різних політичних переконань, різних фахів, але об'єднані одним почуттям – любов'ю до України». В. Липинський приєднався до цього гуртка наприкінці 1890–х рр., а також долучився до так званих «хлопоманів».

Ще в шкільничо-гiмназiйнi роки В. Липинський долучився до українського національно-визвольного руху (до його однодумцiв тодi належали Р. Войцехівський, Б. Рильський, брати Милорадовичи та Матюшенки, Л. Юркевич, К. Михальчук, В. Удовенко [60, с. 46–49; 61, с. 19; 63, с. 85]). У 1901 р. під час великодніх канікул у Києві проходив крайовий з'їзд делегатів середньошкільних учнівських корпорацій Правобережжя, на якому В. Липинський був одним із делегатів польської корпорації від І-ї Київської гімназії. Там семикласник В. Липинський виступив з ідеєю політичного українства усіх поляків (запропонував створити одну спільну корпорацію для римо-католиків та православних на базі української територіальної приналежності). Коли ж ця пропозиція не пройшла, він залишив з'їзд і зрікся членства корпорації римо-католиків, а натомість став членом православної учнівської Громади¹.

Вже у 1908 р. молодий В. Липинський говорить про необхідність поширення національної самосвідомості серед народу та формування у ньому гордості за власну минувшину. Так, він констатує, що «народився на Україні рух національного відродження, шириться серед українського народу національна свідомість, а з нею росте національна самоповага» [41, с. 1]. Проте із поряд із відродженням, автор нарікає на брязчанні внутрішніх пут – спадщині довгого лихоліття, сліпій карі за неповинні історичні гріхи, що яко темні сили, які мовчки дивилися на занепад власного народу, накидаються на нього коли він встає зі сну рабства. В. Липинський дає свій рецепт проти «малоросіянства» чи «малопольства» українців, проти ворожої принизливої пропаганди тощо: «Найкращим способом боротьби було б поширення національної свідомості серед *всіх класів і всіх верств* українського народу; тоді неминучі партійні ріжниці не сходилися б, так я частенько тепер, з ріжницями в переконаннях національних, і коли відродження українського народу має стати ділом всенароднім, а не ділом партійним, то, раніше чи пізніше, прийдеться коло цього заходитися» [41, с. 1]. Крім того, В. Липинський нагадує також і про необхідність боротьби з т.зв.

¹ Після закінчення гімназії у 1902 р. відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у Кременці на Волині. Однак пізніше військова комісія визнала його «нездатним до війська через легені та серце» (Липинський, фактично, все своє життя хворів на туберкульоз). Весною 1903 р. вступив до Ягеллонського університету в Кракові, де вивчав агрономію та слухав лекції з інших предметів, зокрема, історії, а також відвідував лекції з української літератури Б. Лепкого. У 1906 р., закінчивши навчання, одружився у Кракові з Казимирою Шуминською та виїхав з нею до Женеви, аби вивчати соціологію у тамтешньому університеті. Проте пробув у Женеві лише рік, позаяк швейцарський клімат погано впливав на здоров'я й лікарі порадили йому виїхати. Від 1909 р. перебував частково у Кракові, почасти у своєму маєтку Русалівські Чагари Уманського повіту (нині Черкаська обл.). Тут він господарював на хуторі, який подарував йому його дядько А. Рокицький. Уже тоді В. Липинський усвідомлював необхідність повернення українському народові, який «живе, хоче жити і буде жити як народ незалежний», його еліти; опоячаний і польській шляхті в Україні треба визначитись: буде вона з народом, зійде з позиції колонізаторів чи опиратиметься ходові історії. Цю альтернативу він сформулював у брошурі «Шляхта в Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії» (Краків, 1909), а також у статтях до журналу «Przegląd Krajowy» (Київ, 1909), до редакції якого він входив.

«союзницькими» ідеями серед мас, коли вороги спотворюють і перекручують наші національні спогоди та традиції для власних цілей. І боротьба ця, перш за все, мусить полягати у книзі, у правдивій історії та трактуванні вірному традицій, у поширенні популярної літератури серед народу, а не лише на книгарських полицях та в інтелігентських бібліотеках тощо.

Оцінюючи наслідки і впливи російської революції 1905 р. В. Липинський у 1911 р. не лише намагається розвіяти туман песимізму щодо українських перспектив попри тимчасову кволість національно-визвольного руху, а й виявити коріння та причини його слабого розвою. «Лежать вони в сучасному житті України, яко цілості, і в житті цілого нашого народу. Щоб їх зрозуміти, – розмірковує В. Липинський, – ми мусимо покинути переповні зневірою, затроєні гнилою атмосферою дрібної гурткової гризні, слабі і немічні осередки сучасного українства, а глянути, що діється на широкій нашій живій, неомертвілій Україні.

Кожний, хто зблизька знає наші народні маси, відає, що вони переживають тепер глибоку кризу, – кризу, сказати б, не тільки фізичну (еміграція, безробіття, наслідки столипінської аграрної реформи і т. інш., – про це ми наразі не говоримо), а й духову, моральну» [4, с. 370–381].

Йшлося про тектонічний злам давнього світогляду старої кріпацької України й народження поволі нового світогляду молодій Україні як про засадничу рису тієї духовної кризи. І значення її було величезним, позаяк зі старим народним світоглядом гинув давній національний зміст життя українських народних мас, гинуло усе те, чим досі жили ці маси, гинули навіть дотогочасні форми боротьби за своє існування тощо. Увесь той величезний капітал національної енергії, що витворював український народ ще з часів Хмельниччини, ставав поступово мертвим капіталом, непродуктивною енергією за нових часів. Зникли старі кайдани, але з'явилися нові ознаки ярма, що спонукали виникненню цієї кризи, яка створювала переломний момент української історії. З іншого боку, революція втягнула народні маси у вир політичної боротьби і розпочала тим нову стадію в процесі зростання і поширення російської державності в Україні – розпочався процес загальноросійської громадянизації, процес державної асиміляції українства.

Проте В. Липинський бачить в цьому зламі й обнадійливі ознаки становлення нової української нації. Бо дійшовши краю, плакати вже не годиться й український народ «тільки тяжкою невпинною і завзятою боротьбою здобуде своє право». І автор закликає до цієї боротьби. Він вказує, що «з відлученням від Польщі Холмщини кінчиться перший акт великої епопеї визволення України, розпочатої Богданом Хмельницьким. <...> Оцим повним знищенням ворожої польської держави на землях наших кінчиться нині перший акт боротьби українського народу за свою волю, за своє повне національне визволення» [4, с. 374].

Але В. Липинський нагадує, про іншу загрозу – Москву! Він пояснює: «Страшний нам і досі – скажемо ми – не російський народ, а страшна держава російська тому, що насильством, підступом, деморалізуючою акцією вона в наш національний організм вілася; тому, що внесла вона в наше життя таке роздвоєння, яке життя наше нівечить, на внутрішню боротьбу найкращі сили наші повертає» [4, с. 376]. Тож В. Липинський

пророкує, що настає час поразок з Росією розпочати, наближається поволі другий акт боротьби за визволення України – знищення Московії.

4–6 березня 1911 р. у Львові відбулася таємна нарада гуртка українських емігрантів і галицьких діячів, на яку В. Липинський як «завершений самостійник й націоналіст» прибув з Кракова на запрошення автора цієї характеристики – Л. Юркевича, що знав його ще з часів спільного навчання у І-й київській гімназії [40]. На нараді було продемонстровано два погляди: самостійницький – без орієнтації на чужі сили, який і представляв В. Липинський, та «сепаратистичний» – з виразною орієнтацією на Австрію, якого дотримувалися В. Кушнір та В. Степанківський. Суть стратегії В. Липинського полягала у двох концепціях: «1) цілковита самостійність України і 2) прилучення України до Австро–Угорщини, обстоюючи першу». У своїх спогадах А. Жук, який був учасником тієї наради, пояснював з приводу прихованого підтексту другої концепції, що В. Липинський «брав у рахубу лише як етап до державної самостійності України і то оскільки, остільки Австро–Угорщина зможе дати товчок до нашої самостійності своєю політикою в Галичині» [10, с. 34]. Він застерігав українських революціонерів від влиття у загальноросійський революційний рух, а натомість вважав, що головною метою українського революційного руху має бути боротьба за власну самостійну державу, позаяк був глибоко переконаним, що «без держави нема нації і що українці так довго не стануть нацією, як довго не здобудуть власної держави» [10, с. 35]. Тоді ж В. Липинський вже став визнаним головним ідеологом створеної в 1911 р. групи «Вільна Україна», у складі якої перебували, зокрема, політичні емігранти з Росії – А. Жук, Л. Юркевич, В. Степанківський, С. Томашівський, Л. Залізник та ін. [36, с. 133].

В. Липинський міркував, що «коли Австрія сьогодні для нас більше прихильна, ніж Росія, то ми можемо се лише реєструвати, але не витягати з того ніяких консеквенцій доти, доки не прийде якийсь факт великої ваги, наприклад війна... В протилежному разі ми поставимо себе на становище емісарів австрійських, котрими ми не є і ними бути не можемо. Нашою реальною політикою мусить бути зміцнення нашої національної сили, пропагандою революційної ідеї Вільної України, її повного національного визволення» [10, с. 39]. Ці слова з 1911 р. свідчать про політичну далекоглядність та чуття реалізму В. Липинського. Більше того, він вже тоді не вірив в успіх соціалістичної демократії в Україні, вважаючи її шкідливою, позаяк вона гратиме на користь Великої Росії. Відтак В. Липинський рішуче виступав проти участі українців у демократичному русі в Росії, аргументуючи: «Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо. Російська революція гудеться головним чином нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифікацію» [25, с. 34]. Його курс – здобуття українцями власної самостійної держави, з можливим монархічним устроєм й певними претендентами, що обговорювалися на вищевказаній нараді (на український престол пропонувалися, наприклад: син Вільгельма II – Іоакім, Франца-Йосифа – Фердинанд; висловлювалася також можливість секундогенітури Романових).

У тому ж таки 1911 р. за ініціатииви В. Липинського створюється *Український інформаційний комітет* (голова

– проф. Р. Залозецький, секретар – А. Жук). Комітет підготував низку інформаційних видань про Україну іноземними мовами. Зі свого боку В. Липинський написав брошуру «600–літня боротьба українського народу за політичне визволення». У 1912 р. В. Липинський виробив проект заснування *Союзу визволення України* для Українського інформаційного комітету, який мав за мету організацію боротьби за незалежну Українську Державу.

У грудні 1912 р. у Кракові В. Липинський пише свій знамовий «Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі». Перш за все у «Меморіалі» заявлялося:

«І. Українська Нація має право на вільне і незалежне національне та політичне життя на власній території.

II. Розвиток Української Нації, позбавленої сильної маючої верстви, тісно зв'язаний з розвитком політичної демократизації і проведенням соціальних реформ, економічно корисних для широких народних мас» [33].

Виходячи з цих основних підстав константувалося, що централізаторська, однаково, ліберальна і чорносотенно–націоналістична Росія є непримиримим і головним ворогом українців. При цьому зауважувалося, що й консервативно–клерикальна, католицька і ліберально–буржуазна жидівська Австрія не є союзником українців. Опитаючись на приклад становища українців в Галичині, зазначалося, що поляки також є для українців елементом не менше ворожим від росіян, а однаково небезпечним через свою денационалістичну політику.

Відтак, у разі виникнення великої війни між Росією та Австро–Угорщиною, завданням всіх свідомих українців повинно було б стати: «підняти на цій, не зайнятій воюючими арміями українській території масовий рух за повним визволенням України з під ярма чужих держав» [33]. Україна мала бути незалежною державою в межах своїх етнографічних кордонів. Форма правління – конституційна монархія (евентуальна справа династії – німецької, австрійської чи можливо навіть російської – мала залежати від української конституанти і становища Європи). Ця українська конституційна монархія могла перебувати й під протекторатом Росії або Австрії й обов'язувалася зберігати повний нейтралітет супроти цих двох держав.

У соціально–економічній сфері (робітничі мінімальна програма) передбачалося встановлення 8 годинного робочого дня, державного страхування тощо. У «Меморандумі» виразно вказувалося й таке гасло як: «Українська земля для української нації». Під ним розумілося, що в майбутній Українській Державі мали бути визнані:

а) приватна власність на землю, котра належала би українцям без різниці віри і походження (православних, греко–католиків, римо–католиків, протестантів, «штундистів» і т.д.), котрі визнають себе українцями;

в) уся земля, що належала усім не–українцям і все, що перевищувало б 500 десятин української посілості, мали бути викуплені за «справедливою» ціною;

с) у ворогів України, що виступали би проти українського визволення, земля мусила б конфіскуватися;

д) конфіскуванню також підлягали б усі казенні, удільні і т.д. землі колишніх метрополій;

е) з викупленої та конфіскованої землі мав бути створений національний земельний фонд, з котрого

наділяли би ділянками в приватне і ділчне володіння по трудовій формі усіх, хто зі зброєю у руках брав участь в боротьбі за визволення України;

f) мали бути видані закони, що обмежували б приватну земельну власність до 500 десятин і забороняли б в межах Української Держави володіти землею неукраїнцям.

У майбутній Українській Державі передбачалася «повна свобода всіх українських віросповідань з українськими ієрархами (правосл[авний] патріарх, греко і римо-католицькі єпископи України) на чолі, при захованню для правосл[авної] церкви першого і начального місця» [33].

У геополітичній перспективі вважалося, що:

– для Європи, котра не бажатиме скріплення Австрії коштом Росії – отже перш за все для Англії та Франції – українська державна незалежність буде так само бажаною, як незалежність Албанії для супротивників зміцнення Сербії коштом Туреччини;

– для послаблення Росії, перш за все для Пруссії та Швеції, нейтральна Українська Держава дасть найкращий вихід при ліквідації австро-російської війни;

– на боці відновлення української державності (у випадкові поразки у великій війні Туреччини) стоятиме Балканський союз, а також Сербія (що не бажатиме зміцнення Австрії) та Болгарія (через константинопольське питання, в котрому Україна, включаючи переїзд через Дарданелли, не мала би таких державних амбіцій, як Росія);

– не противилася б українській незалежності й Румунія, що здобула би як компенсацію підросійську Бесарабію і румунську частину Буковини.

Передбачалося, що соціальний і національний бік українського повстання викличе подібні соціальні та національні рухи в сусідніх державах – в Австрії та у Росії, послаблюючи тим самим обидві небезпечні для України сусідки. У разі ж неповної перемоги української боротьби за незалежність, з українцями все-ж мали б більше рахуватися ті держави, в межах котрих вони б опинилися. У випадку ж повного розгрому українського національно-визвольного зриву в українських масах і в Європі лишилася б ясна і виразна українська політична ідея, не засмічена ні русофільством, ані австрофільським намулом. І ідея ся зможе за першої ж нагоди знов відродитися, як відновлювалися раз по разі козацькі повстання в XVII ст.

Підняти й очолити національно-визвольну війну мав *Союз українських державників (імперіалістів)*, закладений з членів Союзу визволення України, котрий планувався до заснування й мав вже розпочати літературну агітацію в напрямі вищенаведеної програми. У разі ж вибуху австро-російської війни, він увійшов би в блок з тими українськими партіями, що на підставі спільної мінімальної соціальної програми, згодилися б підняти масовий рух за політичну незалежність України. Якщо б втілити той план не вдалося б і масове національно-визвольне повстання здійснити не вдалося б, то у разі вибуху війни між Австро-Угорщиною та Росією, члени Союзу українських державників (імперіалістів) та політично активне українство мусили би «заховуватись зовсім пасивно, ведучи далі по той і по сей бік кордону політичну і культурну організаційну роботу» [33].

У 1912–1913 рр. В. Липинський намагався усіма силами активізувати діяльність «Вільної України» та

УКУ, проте невдовзі діяльність самостійників у Галичині була дискредитована місцевими «автономістами», які через львівську газету «Діло» та часопис «Нова Буковина» проводили свою політичну кампанію. Подібний перебіг справ змушує В. Липинського відмовитися від спільної політичної акції з галичанами. У підросійській Україні самостійницькі ідеї також не були сприйняті українськими політичними колами, що сповідували соціалістично-демократичні та автономістські ідеї, а такі самостійники-«диваки» як М. Міхновський та В. Липинський, аби не опинитися поза політичними процесами, змушені були певним чином тимчасово кооптуватися в український громадсько-політичний рух Наддніпрянської України.

Світову війну В. Липинський зустрів у лавах російської імператорської армії (мобілізований як резервний офіцер до 4-го драгунського Новотроїцько-Катеринославського полку й армії ген. Самсонова, брав участь у східнопруській кампанії). Згодом В. Липинського було переведено до резервних частин спочатку в Дубно, потім в Острозі й, нарешті, у Полтаві. Після російської Лютневої революції він брав участь в українізації військових частин на Полтавщині.

У цей час, протягом 1917–1918 рр. В. Липинський разом із С. Шеметом, як він сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині» [31, с. 160]. З лубенськими братами Шеметами В. Липинський познайомився наприкінці весни 1917 р. під час другого з'їзду організованих хліборобів (земельних власників) Полтавщини [55, с. 259] й долучився до їхніх планів створення консервативної партії, що невдовзі постала на Полтавщині під назвою *Українська демократично-хліборобська партія (УДХП)*.

Формування партії почалося без В. Липинського. Як свідчив один зі співорганізаторів партії С. Шемет, у травні 1917 р. з губерніального з'їзду «Союзу земельних власників», що відбувався у Полтаві, повернулися до Лубенського повіту кілька місцевих козаків-хліборобів. Двоє з них (І. Корнієнко та М. Макаренко) звернулися до нього із пропозицією утворити подібну організацію на Лубенщині. С. Шемет схвально сприйняв таку думку, але погодився на співпрацю за умови, що варто створити «не відділ «Всеросійського Союзу Земельних Собственников», а свою окрему українську хліборобську організацію на платформі суверенності українського народу» [56, с. 63]. Згодом, у своїй «Заяві Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії, пересланій на руки Закордонного Комітету цієї Партії в Тарнові» С. Шемет і В. Липинський зазначатимуть, що УДХП, у заснуванні якої вони обидвоє примали участь, постала на весні 1917 р. «Незадоволені політикою Центральної Ради національно свідомі хліборобські елементи, – писали вони, – бажаючи брати активну участь в тодішнім політичній життю і впливати на діяльність законодавчих державних органів, мусіли: 1) об'єднатись в політичну партію...» [47, с. 273].

Ще одну зі спонук до творення подібної політичної структури вказують самі організатори партії у преамбулі до нарисів її програми. «За останні часи в різних містах України почали організовуватись політичні групи, котрі мають між собою те спільне, що з одного боку вони не можуть ні свого світогляду, ні своєї тактики цілком укласти в рамки вже існуючих соціалістичних партій. З

другого боку, – наголошував Оргкомітет партії 15 жовтня 1917 р., – бажаючи йти в політичній боротьбі з одверто зазначеними цілями, вони не можуть об'єднуватися з тими по суті діла несоціалістичними партійними організаціями, які спокусилися й собі приліпити назву соціалістів» [46, с. 129]. Тобто, фактично лубенці вказують на вимушене позиціонування окремих несоціалістичних сил себе як «соціалістичних» через неможливість інакше провадити свою діяльність в українському тогочасному політичному просторі, а практично – відверто оголошують себе об'єднаним ядром для подібних угруповань та партійних організацій.

Відтак, було створено Організаційну комісію, що зголосилася на утворення крайової хліборобської організації, що включала до свого складу: С. Шемета, голову Лубенської повітової земської управи М. Боярського, члена цієї управи Л. Климів, агронома В. Шкляра та козаків-хліборобів В. Чигрина, І. Корнієнка, М. Макаренка. Ця комісія оголосила про утворення нової політичної організації, назвавши її *Українською демократичною партією* (УДП)¹.

Установчі збори партії відбулися 29 червня 1917 р. у Лубнах, на який із різних повітів Полтавщини прибуло понад півтори тисячі делегатів, що представляли як інтелігентні кола консерваторів-самостійників й національно свідоме поміщицтво (20 дідичів), так і заможні й середні верстви хліборобства (1500 селян). Керівний орган партії (Раду) склали: М. Боярський, Л. Климів, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко та С. Шемет. На зборах (під головуванням Л. Климів) було ухвалено основні програмові засади партії: досягнення суверенності українського народу, збереження приватної власності, вирішення земельного питання Українським Союзом на основі парцеляції поміщицьких земель за викуп. У своїй доповіді перед делегатами С. Шемет «суверенність» пояснив в стилі популярної тоді революційної риторики як прагнення партії до здобуття такого становища, коли відбудеться «вільна спілка усіх народів як гарантія вічного миру, широка автономія України в Федеративній Російській республіці» [7]. На основі цих принципів В. Андрієвський, С. Шемет та В. Липинський мали розробити проекти програми партії.

При цьому слід зауважити, що делегати не змогли належним чином завершити партійні збори, позаяк їм завадила це зробити непрошена група солдатів. Увечері ж нашвикуруч обрана Рада партії (також через втручання солдатів) не змогла нормально провести збори. Перемовини ж місцевим Советом солдатських депутатів ні до чого не призвели, позаяк в українців була «програмка не так написана» [56, с. 63–64].

Власне В. Липинський дізнався про створення УДП в червні 1917 р. від того ж таки С. Шемета у Полтаві при знайомстві з ним на хліборобському з'їзді. У серпні 1917 р. В. Липинський, на той час вже активний діяч й

член Ради партії та очільник (з липня) її полтавського осередку, почав розробку свого проекту її програми [45, с. 171–181].

Саме В. Липинський запропонував й нову назву – *Українська демократично-хліборобська партія* (УДХП). Як вказував С. Шемет, додаток «хліборобська» мав підкреслювати чи не одну з найголовніших відмінностей нової політичної сили від інших модних тогочасних партій соціалістичного спрямування² – вимогу збереження приватної власності на землю і тим самим уникнути недовір'я з боку селян – земельних власників. Крім того, «в перші часи партійної роботи виявилася цікава подробиця, що селяни цілком ще не звикли до партійних організацій, про партію судили, дивлячись на її назву» [56, с. 64].

Зрештою В. Липинський й став автором нарисів політичної програми УДХП, що була ухвалена 15 жовтня 1917 р. Згідно із програмовими нарисами, члени партії мали об'єднуватися по селах і містах в місцеві організаційні осередки – вільні громади УДХП. Такі партійні громади потрібно було розгалузити по усій Україні. Проте за перший рік свого існування партія спромоглася приєднати до себе усі активні хліборобські елементи лише у Лубенському повіті на Полтавщині. У решті Полтавської губернії, зокрема у Полтаві, організовувалися тільки невеличкі гуртки з інтелігенції, що провадили свою роботу напівконспіративно. Такий же стан справ був в Олександрійському та Єлисаветградському повітах на Херсонщині, в Катеринославі, Харкові та Києві. З початком же першої більшовицької окупації діяльність партійних осередків взагалі завмирає й починає оживати лише після вигнання «червоних» з тієї чи іншої місцевості [56, с. 67].

«Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави», – наголошував В. Липинський [34, с. 6–7]. На шляху ж від етнографічної маси до нації народ мала вести його провідна верства. Ця провідна верства мала поєднати в собі молоду енергію українського селянства з державницькою мудрістю нащадків гетьманських і старшинських родів. При цьому вона аж ніяк не мала би бути кастово-замкненою, а нагомість мусила б поповнюватися кращими представниками усіх класів, в тому числі й робітничого, але при цьому «город не повинен диктувати свою волю українському селу» [34, с. 7].

Що ж стосується моделі майбутнього суспільно-політичного ладу та моделі розвитку України,

² Самостійництво, як політична перспектива для України, на той час хоч і мало своїх провісників, проте поглиналося й висміювалося популярними діячами соціалістично-демократичного напрямку. Так, наприклад, 19 березня 1917 р. у Києві відбулася грандіозна маніфестація, що переросла у віче на Софіївському майдані. І хоча серед вимог демонстрантів було близько 10 транспарантів з гаслами «Хай живе самостійна Україна з гетьманом на чолі», вони все ж розчинялися посеред 300 гасел із вимогами автономії України. На військовому ж з'їзді у Києві самостійників (зокрема М. Міхновського було звинувачено у провокаторстві й буржуазності). Своєю чергою група самостійників на чолі з М. Міхновським об'єдналися у військовий клуб імені П. Полуботка.

вироблених В. Липинським у «Нарисі програми» партії, то згідно з ними: УДХП виступала за встановлення в самостійній Українській Державі демократичного республіканізму, за якого законодавча влада належала б демократично обраному Українському Союму в Києві (з терміном обрання делегатів на 4 роки), а виконавча – Генеральному Секретаріатові (урядові), що був би підвітним Союму. Крім того, передбачалася й посада президента Республіки із чотирирічною виборною каденцією, повноваження якого (як і розподіл функцій і повноважень Союму) мали бути визначені Установчими Зборами. Вибори мусили б здійснюватися через забезпечення демократичного, рівного, всенародного, таємного, прямого й пропорційного права голосу, без будь-яких обмежень за соціальною, національною чи релігійною ознаками [38, с. 135–136].

Однією з основних підвалин держави та гарантом існування незалежної Української Республіки мали стати сильні національні армія та флот. Система і форма функціонування армії мала би бути комбінованими. За нормальних умов планувалося створення українських збройних сил, «своєю організацією наближених... до типу всенародної міліції» [38, с. 136]. При цьому таке військо мусило б мати гнучку організацію і змінюватися відповідно до міжнародної ситуації: в мирний час армія функціонувала б у вигляді міліційних формувань, а на період військової загрози або перебування держави у стані війни – збройні сили трансформувалися б у чисельну регулярну армію. Окремо у програмі УДХП наголошувалося, що «всі члени нашої партії мають обов'язок приймати якнайбільше діяльну участь у всіх загальнонаціональних військових установах» [38, с. 140]. Загалом же Збройні сили Української Держави, головним завданням яких було боронити волю українського народу, мали формуватися за принципом абсолютної безпартійності, позаяк «армія єсть організація обов'язкова для всіх національно свідомих вояків–українців, без різниці поглядів та партій» [38, с. 140].

У майбутній державі, згідно із програмними нарисами УДХП, виготовленими В. Липинським, визнавалася законотворча ініціатива. Законодавство базувалося б на демократичних засадах й мало гарантувати кожному громадянину загальнонародські, рівні й обов'язкові права (незайманість особи, свободи друку, слова, спілок, страйків тощо). При цьому передбачалася й можливість проведення референдуму (у разі прийняття доленосних для держави рішень). Національним меншинам, з метою здобуття їх лояльності до Української Держави, забезпечувалося закріплення права пропорційного представництва в усіх державних установах, широке місцеве самоврядування і культурно–національна автономія (не виключалася й практика створення державних фондів задля акумуляції коштів на задоволення культурних потреб кожної національності, пропорційно її чисельності) [38, с. 135–136].

Партія виступала за встановлення якнайширшого контролю держави над національним господарством, визнаючи можливість проведення націоналізації усіх залізниць і водних шляхів сполучення, а також таких природних багатств, як вугільні копальні, залізорудні та нафтові промисли, ліси тощо (без права надання їхньої приватної розробки). Передбачалася часткова націоналізація й у деяких галузях промисловості,

передусім – цукрової та винокурної. При цьому будь-які процеси націоналізації мусили переводитися не шляхом державного примусу сили (експропріації), а шляхом примусу викупу. Крім того, українська держава повинна була б стати утворювачем тих галузей господарства, у яких найбільше зацікавлена вся нація, а «шкідливий для нації хаос приватного капіталістичного хазяйства [...] мусить бути обмежений не тільки зверху – якнайширшим державним контролем над національним хозяйством, а і знизу», тобто – профспілками продукуючих мас і демократичним кооперативним рухом [34, с. 19].

Аграрне питання пропонувалося розв'язати через визнання й забезпечення двох форм землеволодіння – приватної й орендної. Крім того, держава повинна була б створити національний земельний фонд, який би поповнювався шляхом вивласнення за викуп поміщицької землі понад певну, визначену законом норму. Земельний фонд мав ділитися на хутори, величина яких відповідала би оптимальній для певної місцевості господарчій нормі (ці хутори передавалися б селянам у довічну і спадкову оренду без права поділу). Що ж до селянської надільної землі, то вона переходила у повну власність хліборобів. При цьому, попри гарантування недоторканості приватної власності на землю, держава мала би застерігати проти надмірної концентрації землі в одних руках, а також не допускати земельної спекуляції. Конфіскація ж великих земельних наділів могла викликати спротив, в той час як їхній викуп селянами надав би їм відчуття господаря й виключив би загрозу соціально–класового протистояння [59, с. 3].

Українська Держава мала би за мету прискорити об'єктивний процес переходу поміщицьких маєтків до рук селянства й, водночас, виробити під цей процес організаційно–правничі засади. У земельній реформі УДХП остаточне рішення мав би право приймати Сойм, законно обраний винятково українськими Установчими Зборами (а не російськими). Очікувалося, що наслідком такої земельної реформи мало стати перетворення України на край високорозвиненого, інтенсивного фермерського господарства. «Ми будемо йти до того, – зазначалося в програмі, – щоб зникли якнайшвидше пережитки нашої національної неволі: величезні поміщицькі латифундії, котрі могли існувати при дешевих робочих руках, темноті народній та піддержці пануючих держав, і витворені панщиною великі, скучені та бідні українські села» [34, с. 137].

В освітньо–культурній сфері першочерговим мусило б стати відкриття та поширення серед сільського населення початкових і середніх шкіл. При цьому прискореними темпами мала відбутися українізація освіти по селах. У містах же, з огляду на попередню глибинну русифікацію, українізацію пропонувалося здійснювати поміркованіше, допускаючи ще певний час тимчасове паралельне вживання російської мови.

У релігійній сфері держава оголосила би про свободу віросповідання, а також опікувалася подбати про матеріальний стан духовенства, усіма засобами сприяючи підвищенню загальнокультурного рівня священників. Православна Церква «повинна мати соборний устрій і повинна бути автокефальна, незалежна від всяких чужесторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладу» [38, с. 136]. Таку ж соборноправну автономію здобували б Греко–Католицька і Римо–

Католицька Церква, оскільки вони мали значний вплив на певних українських територіях. Провідна ж роль у державі відводилася віковій і традиційній для українців Православній Церкві.

Таким чином, у новій програмі УДХП В. Липинський значно розширив політичні та економічні програмові засади партії, її бачення суспільно-політичної, соціально-економічної й культурно-релігійної моделі майбутньої Української Держави, прийняті при заснуванні УДП у травні 1917 р. Новими стали положення: про потребу відновлення Української державності, суверенність українського народу, потреба у створенні потужної армії та флоту, необхідність формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю, співіснування орендної та приватновласницької форм землеволодіння, передача за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних селян, встановлення державного контролю за національним господарством та інше. Відзначним також є те, що в партії вводився оптимальний віковий ценз (після 20-ти років) для тих, хто прагнув вступити до її лав, а також надання права дорадчого голосу для кожного члена УДХП на Всеукраїнському з'їзді партії.

Необхідно також відзначити й той факт, що під час написання програми УДХП В. Липинський, в ім'я занотування ідеї самостійності та згуртування навколо неї широких суспільно-політичних кіл та свідомого громадянства, змусив себе на певний час поступитися своєю ідеєю українського державного монархізму. Сам В. Липинський з цього приводу зауважував, що «ми – віддаючи «дань духові часу» – на превеликий жаль прийняли були «республіканську форму правління з Президентом на чолі» [11, с. 28]. Чому? Аби мати змогу перебувати в тогочасному українському суспільно-політичному житті й поширювати свої погляди. Цю відповідь він обгрунтував пізніше у своїх «Листах до братів-хліборобів», констатуючи реалії наддніпрянського політикуму передреволюційних і революційних часів: «Членом «української» нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народніх інтересів в її руки складав. «Лівіші кадетів і правіші більшовиків», – ось були ті рамки, в яких могла існувати «українська нація». Все, що було поза ними – це були не українці, це були в найкращім разі тільки «культурники», «українофіли», або смішні оригінали-самостійники, а то просто «малороси», «поляки», і взагалі всі разом люде з національного боку непевні» [32, с. 6].

Восени 1917 р. УДХП взяла участь у виборах до Всеросійських Установчих Зборів у складі міжпартійного несоціалістичного самостійницького списку під № 11 від блоку «Українських національно-республіканських груп і організацій» [21, арк. 1] (серед його членів, зокрема, були також: В. Андрієвський, М. Злобинцев, І. Кулик, В. Шемет, П. Макаренко та М. Міхновський, що дав заочну згоду на участь у виборчому списку й на членство в УДХП, позаяк на той час іще перебував на фронті [2, с. 608]). В. Липинський став офіційним представником блоку у Полтавській окружній виборчій комісії [21, арк. 15]. Прикметно, що 17 жовтня 1917 р. він звернувся до цієї комісії з заявою, де висловлювалося бажання отримати дозвіл на друк виборчого списку УДХП у пресі

та у виборчих бюлетенях українською мовою [21, арк. 16] й отримав його [21, арк. 20].

У виборчій програмі під назвою «Чого добивається для українського народу блок Українських національно-республіканських партій і організацій» виразно було означено самостійницьку й державницьку позицію націонал-консерваторів, яку відображало формулювання однієї з вимог блоку: «Негайний мир при участі українських представників на міжнародному мировому конгресі і сильна народна українська власть, місцева українська озброєна сила» [8]. Вибори блок №11 програв. Загалом УДХП здобула 1070 голосів [20, арк. 1–22зв] (менш, ніж 0,1% виборців), причому з них понад 50% голосів було отримано у двох «своїх» повітах – Лубенському (274 голоси) та Золотоноському (228 голосів), а також у м. Полтава (214 голосів) [20, арк. 6зв, 9зв, 13зв]. Причин було кілька: програма партії ще навіть не була остаточно готовою, а отже й невідомою широкій громадськості, та й сама партія перебувала лише у стані самоорганізації, проте, як небезпідставно вважав один з її провідників В. Андрієвський, за таких революційних часів їхній самостійницький та ще й несоціалістичний список №11 був на той час «найбільш єретичним» [1, с. 152].

Варто також зауважити й на тому, що хоча УДХП у 1917 р. й не поділяла соціально-політичного спрямування Української Центральної Ради, проте не перейшла до неї у радикальну опозицію, а натомість вважала її постановня законним й, відтак, намагалася вплинути на її соціально-економічний та економічний курс легальними методами. У березні 1918 р. керівництво УДХП навіть вело переговори з Центральною Радою про входження членів партії до її складу. Тим не менш В. Липинський не плекав до тогочасних провідників революційно-демократичної України сентиментів й вважав, що «весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов <...> під гаслом боротьби з самостійниками взагалі і з самостійниками несоціалістами зокрема» [11, с. 157]. То ж і подальші поразки УНР, на його думку, полягали також і у тому, що «соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонополізувати винятково для себе, викинувши як «реакціонерів та гетьманців» всіх давніх самостійників за межі української нації, котра від дня проголошення четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією – промінявши автономію на самостійність – соціал-революціонерів» [11, с. 151].

При цьому УДХП не обмежувалася виключно ідеологічною роботою, а й час від часу заявляла про себе антиурядовими акціями. Цьому сприяло й посилення позицій у керівництві партії М. Міхновського (секретаря київського губернського партосередку), а також вступ до її лав Д. Донцова, який у 1918 р. повернувся в Україну з еміграції. Д. Донцов, зокрема, характеризував УДХП «партією консервативною, а крім того, ворожою до соціалізму і політики Ц[ентральної] Р[ади]», а її самостійницький характер забезпечувала особа автора «Самостійної України» (М. Міхновського) [23, с. 6].

З середини весни 1918 р. опозиційні кола, в тому числі й УДХП, посилили тиск на есерівський уряд УНР та на Центральну Раду. У квітні вони кардинально вплинули на подальший розвиток України, хоч і не були визначальними й рушійними у зміні історичної долі УНР

і Центральної Ради. Коли ж партія 8 квітня (25 березня за ст. ст.) спробувала зібрати з'їзд шести північних повітів Полтавщини у Лубнах, на який з'їхалося 2 тис. делегатів, то уряд УНР відмовився забезпечити безпеку його проведення і УДХП мусила зорганізувати зібранню власну озброєну охорону з синів хліборобів, позаяк просити допомоги у німецького війська проти українців–соціалістів не хотіла [56, с. 67]. З'їзд ухвалив низку постанов до Центральної Ради, які визначалися наступними основними вимогами: визнання принципу приватної власності як основи народного господарства; негайне повернення господарям права власності на землю та майно; залишення певного мінімуму землі в руках власників і передачі решти землі на орендних умовах малоземельним селянам; правове забезпечення рівних умов політичної діяльності для соціалістів і несоціалістів; поповнення Центральної Ради представниками УДХП [26, с. 16–17].

Для передачі цих вимог Центральної Раді з'їзд обрав делегацію на чолі з С. Шеметом, до складу якої ввійшло 200 селян і 5 членів керівництва партії. Наступного дня, 9 квітня (26 березня 1918 р.) посланці прибули до Києва. Делегати рішуче вимагали скасування основних засад III Універсалу, зокрема щодо соціалізації землі й прагли зачитати постанови свого з'їзду на загальних зборах Центральної Ради, проте не отримала на це дозволу від М. Грушевського. Натомість відбулася зустріч частини делегатів з представниками радівських фракцій. На ній й було озвучено вимоги УДХП: кооптувати до складу Центральної Ради представників партії; переглянути земельний закон; скасувати результати виборів до Українських установчих зборів і призначити нові демократичні вибори [9]. Утім усі ці вимоги, окрім обіцянки внести незначні правки до земельного закону, були відкинута. Натомість голова Ради народних міністрів, есер В. Голубович і міністр земельних справ М. Ковалевський на окремій зустрічі заявили, що ухвалений Центральною Радою земельний закон не може бути скасованим (щоправда М. Ковалевський запевнив членів делегації, що дрібні селянські господарства не зачіпатимуть і що уряд гарантує селянам земельний мінімум для повного відокремлення від поміщиків).

Стан справ у державі зрештою резюмувала партійна преса хліборобів–демократів, у якій констатовалося: «Техніки, інженери, промисловці, дідичи, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий виваний літами апарат новочасної суспільності, що міг би одиноко вирвати край з руїни, загнано в кут» [9]. Відтак полтавці взялися організувати Всеукраїнський з'їзд хліборобів, який мав відбутися 28 квітня 1918 р. і на ньому рішучіше й більш жорстко і представницько знову висунути свої вимоги.

На той час столицю ширилися чутки про намір ген. П. Скоропадського та його *Української народної громади* (УНГ) здійснити державний переворот, повалити Центральну Раду й проголосити в Україні гетьманат¹.

¹ М. Міхновський, до речі, пропонував керівництву УПСР звернутися до урядової УПСР із вимогами, задоволення яких надало би мізерну можливість розв'язати кризу. Суть вимог полягала у наступному: розпуск Центральної Ради, передача влади спеціальному комітетові з 30 осіб (соціалісти у ньому мали складати не більше 20%), скасування закону про соціалізацію землі, сформування нового уряду та обрання диктатора, за пів

Легітимізувати цей акт мав також з'їзд хліборобів. Коли ж до Києва прибували делегати з'їзду хліборобів–землевласників, В. Липинський від імені проводу УДХП поставив перед П. Скоропадським вимогу: по приході до влади сформувати Кабінет міністрів з «консерваторів, українських патріотів», а В. Андрієвський згадував, що пізно увечері 28 квітня В. Шемет під час зустрічі із ген. П. Скоропадським у своїй київській квартирі (де зупинився й М. Міхновський) обіцяв тому, що «проти гетьмана і гетьманства ніхто з хліборобів виступати не буде», М. Міхновський же мав би нібито стати новим прем'єром [2, с. 609]. М. Єремів натомість згадував, що у день перевороту М. Міхновський заявив йому особисто, що не має наміру йти у владу («такі речі мені не до смаку і я повертаюся до Харкова до свого адвокатського кабінету») [29, с. 161]. Тож УДХП погодилася лояльно поставитися до перевороту, а після заборони їхнього з'їзду велика частина її членів (в тому числі В. Липинський і брати Шемети) приєдналася до з'їзду, скликаного УНГ та Союзом землевласників й долучилася до обрання гетьманом П. Скоропадського [14, с. 25–31].

Своєю чергою, власні амбіції на чільне місце в українських громадсько–політичних колах право–центристського спектру П. Скоропадський намагався утвердити шляхом створення своєї партії, яка б ідейно й організаційно консолідувала певні сили суспільства право–консервативного спрямування. Відтак щойно створена ним організація (Українська народна громада) мала би перетворитися на політичну партію. Проте, на цю нішу вже претендувало кілька політизованих угруповань та організацій антисоціалістичного штибу, а кристалізація ідейно–організаційних засад націонал–консервативної частини тогочасного політикуму знайшла вияв у програмних положеннях та діяльності УДХП. П. Скоропадський співпрацював з хліборобами–демократами і часто обговорював з ними політичні процеси та ідеологічні погляди. Так, зокрема, він вважав, що М. Міхновський сповідував «вкрай шовіністичний український напрямок», але у соціальному сенсі «він і його партія були мені завжди до душі» [43, с. 128].

Разом з тим, П. Скоропадському імпонували ідеї, що лежали в основі діяльності УДХП, за винятком, хіба що, її ультраправого націонал–консерватизму у національному питанні на противагу його тогочасним ліберальним націонал–консервативним поглядам, що також було відображено й у програмі УНГ. «Ця партія, на жаль, дуже небагаточисельна, демократична, ніяких соціалістичних крайнощів у ній нема, власність визнає, разом з тим просякнута не теоретичними гаслами, а прагне долучитися до справи. <...> В його [Міхновського] партії було також кілька осіб, з якими я любив поговорити, це брати Шемети, а потім молодий історик, Липинський, котрого я згодом признав нашим [Української Держави] представником у Відні. У всіх цих людях я не любив лише їхнього крайнього українства, з цього страшна нетерпимість до всього неукраїнського, – згадував про УДХП та її провідників у своїх спогадах П. Скоропадський. – У сенсі ж програми внутрішньої

року – парламента, що й мав перебрати до своїх рук владу в Республіці. Утім, така комбінація була аж надто запізнілою й апоріє нежиттєздатною.

політики, [ця партія] була цілком прийнятною. <...> Партія їхня називалася Українською Хліборобсько–Демократичною. Вона головним чином мала успіх у Полтавській губернії, була нечисленна, але зіграла, завдяки організаційній згуртованості, велику роль у справі повалення [Центральної] Ради. Вона першою завдала їй серйозний удар» [43, с. 128–129].

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту П. Скоропадський перебрав владу в державі у власні руки, а делегати Всеукраїнського з'їзду хліборобів проголосили його гетьманом України. Того ж дня було опубліковано «Грамоту до всього українського народу», де гетьман заявляв, що «відкликнувся на поклик трудящих мас Українського народу і взяв на себе тимчасово всю повноту влади» [22; 53, арк. 27а]. Було відновлено право приватної власності. Гетьман також повідомляв, що незабаром видасть закон про вибори до українського Союму. Було обіцяно «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці» [22; 53, арк. 27а].

До скликання Союму в Україні мали діяти «Законо про тимчасовий державний устрій України», також датовані днем перевороту [22; 51, арк. 19–23]. У них були визначені головні напрями діяльності гетьмана у політичній сфері, організації державного управління, надано гарантії громадянських прав населенню, оголошено про встановлення Української Держави замість УНР тощо. Згідно з «Законами...», вся влада, зокрема й законодавча, зосереджувалася у руках гетьмана. Гетьман призначав отамана (голову) Ради міністрів, затверджував склад Кабінету, мав право оголошувати амністію, військовий або надзвичайний стан, був верховним головнокомандувачем.

Сам П. Скоропадський так характеризував свою програму: «Створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію та адміністративний апарат, яких на той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на право; провести необхідні політичні і соціальні реформи. Політичну реформу я уявляю собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь усіх класів суспільства в політичному житті краю. Соціальні реформи я хотів проводити в напрямі збільшення числа самостійних господарств коштом зменшення обшину найбільших маєтків» [18, с. 98].

«Я вважав, що потрібно з першого дня взятися за аграрну реформу, за закон про земські та міські вибори, з одного боку, і за установлення Державної Варти, з іншої. <...> Погодитися на роль президента республіки на той час я вважав згубним для усїєї країни, – зізнавався гетьман у спогадах, – краще було би не розпочинати усїєї справи. Країна, як на мене, може бути врятована тільки диктаторською владою, тільки волею однієї людини можна повернути в нас лад, розв'язати аграрне питання й провести ті демократичні реформи, котрі необхідні країні. <...> Я достеменно не сповідую повернення до старого режиму, але за для проведення нових, більш здорових починань в нашому житті це може бути зроблене шляхом одноосібної влади, що опирається хоч на невелику силу, та усе–ж силу. Іншого шляху немає в нас і не буде довгий час» [43, с. 164, 174].

Своєю чергою хлібороби–демократи вже наступного дня по перевороті (30 квітня 1918 р.) через своїх

представників полк. М. Гоголя–Яновського та козака Марченка передали П. Скоропадському Заяву від УДХП, у якій висловили гетьманові своє бачення Української Держави. Перш за все, було зауважено на розуміння того, «що без сильної влади не може бути доброго ладу», проте одразу ж було висловлено застереження про те, що «влада ця мусить бути широко народньою, демократичною, широко українською», що вона «мусить бути сильною не тільки багнетами, але, головне, державним розумом і любов'ю усього українського народу» [37, с. 242–243]. УДХП зазначала, що вважатиме державно–розумною таку владу, яка у своїй політиці дотримуватиметься золотой середини, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь народ, не дасть запанувати в Державі Українській ні голоті, ані великим багатіям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України.

Відтак, аби нова влада заслужила любов і признання всього народу, УДХП вимагала офіційного підтвердження у найближчому часі про те, що: 1) метою нової влади є незалежна, вільна народна Українська Держава; 2) буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду (після того, як настане спокій в країні, проте не пізніше як через шість місяців) і що виборчий закон не позбавить виборчих прав широких верств селянства і взагалі громадянства, а також, що він не буде вужчим, ніж німецький закон про вибори до Райхстагу; 3) після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде; 4) тимчасові розпорядження української влади в земельній справі будуть лише такі, які не перешкоджають Державній Раді провести широку земельну реформу, спрямовану на те, аби великі маєтки були на законній підставі поділені у власність між хліборобами; 5) за будь–яких умов не буде дозволено спекуляцію землею і не буде дозволено купувати землю нікому, окрім українських селян; 6) в українським уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно–державній ідеї, а також засвідчив своє розуміння потреб селянства і робітництва; 7) в уряді держави є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі; 8) в перехідний час порядок буде наводитися обережними, заснованими на ясному законі мірама.

Того ж дня через свого представника І. Полтавця–Острияницю гетьман надав відповідь хліборобам–демократам, у якій між іншим було зазначено: «Вірні сини України, дорогі брати мої, коли в такий мент я взяв владу у свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю Вам, брати, вірно і широко служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам, допомогти мені як найшвидше завести добрий законний порядок на Україні.

Думки, висловлені в заяві Вашій взагалі є мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання, дорогих серцю моему селян–хліборобів. Кличу Вас всіх, не жаліючи сил і здоров'я, до енергійної праці по відбудуванні незалежної

Української Держави, ладу і спокою на Україні» [37, с. 243–244; 48, с. 142; 56, с. 71].

Попри вищевказані запевнення гетьмана, представники хліборобів–демократів не були інкорпоровані до владних структур Української Держави. Сам П. Скоропадський згадував, що під час пошуків членів уряду розглядалися кандидатури М. Міхновського і В. Липинського, «але обох не було тоді в Києві» [43, с. 159–160]. Утім, невдовзі гетьман таки мав зустрічі з лідерами хліборобів–демократів, зокрема з М. Міхновським та С. Шеметом. «Українські» кола (Союз українських партій) навіть склали список міністрів уряду на чолі з М. Міхновським, а В. Липинський розглядався як кандидат на міністра закордонних справ. Проте П. Скоропадський запропонував М. Міхновському лише посаду бунчужного товариша гетьмана [2, с. 24; 27, с. 253; 43, с. 137; 54, с. 32, 51, 128; 57, с. 244], яку той після нарад з однопартійцями не прийняв, мовляв: «Я зовсім не хочу грати роль вишибайла при гетьманові... Я людина громадська і хочу разом з іншими українцями працювати в українському уряді» [54, с. 51].

Відтак УДХП вирішила перейти у стан поміркованої (конструктивної) опозиції до гетьманського уряду на чолі з Ф. Лизогубом. Офіційно оформлення блоку легальних опозиційних сил було занотовано у «Меморандумі українських політичних партій» від 21 травня 1918 р., що був підписаний з боку УПСФ, УПСС, УДХП та УТП. Так УДХП увійшла до складу опозиційно–поміркового Українського національно–державного союзу (УНДС)¹, який 24 травня 1918 р. у своєму «Меморандумі» висловив вотум недовір'я урядові Ф. Лизогуба, позаяк «добрий державний лад може завести тільки національний діловий кабінет, складений у більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які б мали повне довір'я широких українських мас» [39].

Невдовзі, 9 червня 1918 р., у Лубнах відбувся І з'їзд УДХП на якому було прийнято чергове звернення до П. Скоропадського. Хлібороби–демократи дорікали гетьманові у недотриманні своїх попередніх обіцянок щодо заяви УДХП до нього від 30 квітня того ж року. Зокрема йшлося про те, що: 1) Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції; 2) на урядові посади в державні інституції покликані люди, чужі українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями; 3) боротьба з злочинством на місцях ведеться незаконно і без авторитетного керівництва з центру; 4) відсутність необхідних повідомлень щодо майбутньої земельної реформи, аби бідніше селянство найскорше упевнилося в тому, що його надії на краще життя здійсняться;

¹ Український Національно–Державний Союз (УНДС) – координаційний центр українських центристських і правих партій (Української партії соціалістів–самостійників, Української партії соціалістів–федералістів, Української трудової партії, Української демократично–хліборобської партії) та Об'єднаної Ради залізниць України й Поштово–телеграфної спілки. УНДС був створений у середині травня 1918 р. з метою «рятувати zagrożену українську державність» перед наступом росіян за гетьманської влади. У меморіалі від 24 травня 1918 р. УНДС висловив вотум недовір'я урядові Ф. Лизогуба за антиукраїнську діяльність деяких міністерств та адміністрації й вимагав українізації державного апарату. УНДС поширив свої рамки лівими партіями в серпні 1918 р., перетворившись на більш радикальний Український Національний Союз (УНС).

5) необхідно, щоби до комісій, які виробляють проекти земельного закону і реформу місцевого самоврядування, були покликані представники українських партій (у разі ж, якщо ці комісії залишилися б у вже призначеному міністерством складі з самих прихильників «старого режиму» та людей чужих українському народові, то УДХП попереджала гетьмана, що справа найважливіших для держави реформ буде «попсована»); 6) з'їзд також звертав увагу П. Скоропадського на те, що середні школи не українізуються і через те дітей з українських початкових шкіл не приймають до гімназій, а цим робиться «велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей» [37, с. 244–245].

Наступного дня (10 червня) делегація УНДС вже апелювала щодо українізації уряду самостійниками до начальника штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренера. Від УДХП у ній брали участь М. Міхновський, С. Шемет і В. Совачів. «Делегатація визнає гетьмана главою України, – заявив М. Міхновський, – але його кабінет міністрів не виправдовує надій українських партій» [30, с. 28]. На прохання ж замінити уряд, що складається «з ворогів українського народу», В. Гренер відповів відмовою, наголосивши на незначимості персони урядовця, порівняно із готовністю Німеччини допомогти втримати самостійність України. «Ми розуміємо самостійність України інакше, ніж німецький уряд, – зауважив на те М. Міхновський. – Ми розглядаємо самостійність України з точки зору національної, а не територіальної» [30, с. 28].

Очевидно, що В. Липинський мав дещо інше бачення самостійності України, за якої територіальний принцип був не менш важливим, ніж національний, а його українсько–імперське мислення не могло погодитися із нехтуванням важливості територіально–соборницької точки усвідомлення держави на односторонню перевагу дійсності й неможливості без громадянської війни, а відтак і небезпеки втрати державної самостійності, забезпечити суто національний її характер). Тож він поволі почав схилитися до необхідності та обов'язку зберегти самостійну Українську Державу, забезпечуючи перевагу статусу кво між dokonаною історичною реальністю та національно–територіального націонал–консерватизму (патріотизму) над розгойдуванням державного організму на догоду націонал–революційній та соціально–радикальній безкомпромісовості.

Розходження в лавах проводу УДХП виявились й з питання тактики політичної роботи. Так, зокрема, ввечері 13 червня комітет партії у помешканні Шеметів звітувався про підсумки відвідин В. Гренера. На цих зборах Д. Донцов виступив проти таких «паломництв», що занедбують дієву працю в провінції, чим викликав образу у деяких присутніх (вочевидь у членів делегації, а саме у М. Міхновського, С. Шемета і В. Совачіва). Д. Донцов також наполягав на необхідності започаткування видання власного партійного друкованого органу. Прикметно, що у цій суперечці на його бік пристали В. Липинський та І. Юцишин, натомість М. Міхновський та С. Шемет вважали, що «політика» робиться у Києві [24, с. 51–52].

Тим часом, у владних і політичних колах розглядалися різні варіанти залучення В. Липинського до державотворчої праці. «Його авторитет стояв так високо

у всіх українських національних партіях взагалі, що ім'я В. К. Липинського, – як засвідчував Д. Дорошенко, – незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилився з власної волі» [26, с. 151]. Зрештою 21 червня 1918 р. П. Скоропадський призначив В. Липинського послом Української Держави в Австро–Угорщині [52]. 29 червня Посольство з ним на чолі прибуло відбуло з Києва до Відня¹. Від'їзд В. Липинського з України послабив вагу його поглядів (не лише через тогочасні комунікативно–зв'язкові проблеми, а й через його фізичну відсутність в столиці) не лише у самій партії (хоча той й постійно листовно цікавився партійними справами), а й в провідних колах опозиційних кіл, серед яких дедалі потужніших впливів набували ліво–радикальні (соціал–революційні) сили та відповідні уявлення про методи досягнення своїх політичних цілей.

В. Липинський хоч і цікавився з Відня політико–партійним становищем в Україні, проте поволі втрачав на відстані й через дипломатичну зайнятість об'єктивне його бачення, які змогу впливати на внутрішньопартійний курс УДХП. У серпні 1918 р. він ненадовго приїздив до Києва, де протягом 13–23 серпня мав зустрічі з гетьманом П. Скоропадським, прем'єром Ф. Лизогубом, міністром закордонних справ Д. Дорошенко, його заступником О. Палтовим, австро–угорським посланцем Й. Форґачем, болгарським послом І. Шишмановим, а також із Д. Донцовим, М. Міхновським, В. Шеметом і С. Шеметом, М. Васильком, С. Ваньковичем, М. Кушніром, В. Садовським, П. Певним, М. Шаповалом, польським редактором К. Гартлебом та іншими державними і громадсько–політичними діячами. 19 серпня В. Липинський взяв участь у нараді управи УДХП, на якій було вирішено виступати з Українського національного союзу, тон у якому задавали есери та есдеки. Тоді ж, після оприлюднення і скасування австрійцями і поляками таємного додаткового протоколу до Берестейського договору щодо Галичини, заходився наміром демісувати з австро–угорського уряду І. Буріана, що провадив політику супроти Української Держави т.зв. політику «прихильної нейтральності на протипагу українському хаосу» (*dem ukrainischen Chaos Hegener*). В. Липинський також виношував ідею геополітичного союзу України, Німеччини, Польщі та Угорщини, до якої, за тогочасної військово–політичної ситуації, мала б відійти Галичина.

¹ У вечері дня призначення В. Липинського послом до Австро–Угорщини (21 червня) на його честь у київському готелі «Метрополь» було влаштовано урочисту вечерю за участі, окрім самого Липинського, також Міхновського, братів Шеметів, Ющишина, Полетики, Залізняка, тенора Семеніва, новопризначених співробітників канцелярії віденського українського посольства та ін. Варто також зауважити, що аж до свого від'їзду зі столиці В. Липинський продовжував свої зусилля щодо світоглядно–політичної «українізації» українських поляків, зокрема з правобережної шляхти та киян. Так, останнім заходом у цьому напрямі в Києві було зібрання у помешканні Орликівського 27 червня, на якому були присутніми М. Міхновський, С. Шемет, Д. Донцов, М. Біленький, видавець столичної польської газети «Dziennik Kijowski» Й. Волошиновський, а також правобережні великі землевласники і цукрові промисловці. Йшлося про навершення польської аристократії до української національно–державної ідеї.

Кордоном мала б стати р. Буг. Крім того В. Липинський жадав наперед ратифікації Берестейського договору, а вже тоді вважав за можливе згодитися на деякі вірогідні вимушені поступки (з певними гарантіями) щодо частини Холмщини, занятої на той час австро–угорською армією [24, с. 82–87]. Утім, як на той час, ці проекти були практично нездійсненними.

Домінуючою особою в УДХП після від'їзду В. Липинського на дипломатичну службу до Австро–Угорщини впевнено ставав М. Міхновський (за певної ролі С. Шемета, В. Шемета та Д. Донцова), авторитет якого серед поміркованої опозиції також зміцнювався, а відтак зростали й його політичні амбіції. УДХП не пристала до нового ліво–радикального опозиційного блоку у вигляді УНС на чолі з серами та есдеками, але граючи час від часу роллю посередника поміж ним і гетьманським урядом хлібороби–демократи прагли наростити своє значення в політикумі, а разом з цим і шанси стати урядовою партією. Тим паче, що питання сформування оновленого уряду ставало чим далі актуальнішим. Це дозволяло М. Міхновському і хліборобам–демократам постійно перебувати в колоді урядових комбінацій й висувати на порядок денний свої вимоги до принципів його сформування. Так, 1 липня 1918 р. М. Міхновський заявив львівській газеті «Діло», що в новому уряді українці мали би становити більшість у 6–7 портфелів. Того ж місяця у столичній пресі обговорювалися п'ять проектів нового кабінету міністрів (один з них очолював М. Міхновський). На нього, як на одного з претендентів на міністерське крісло вказував й Д. Донцов у щоденниковому записі від 20 липня. Зрештою, 27 липня провід УДХП (М. Міхновський, С. Шемет, Д. Донцов) на нараді у київському клубі «Батьківщина» з лідерами катеринославської, харківської та київської партійних організацій виробляв тактику поведінки із гетьманом під час особистої з ним зустрічі, яка відбулася наступного дня й безплідно тротривала 15 хвилин [54, с. 70, 73, 77]. У вересні ж УДХП остаточно вирішила не вступати до УНС (хоча й на особистому рівні контакти відбувалися), а деякі члени з її проводу (Павлюк, Криляч та ін.) відбули у провінцію. Наступна невдала спроба перемовин з гетьманом про новий уряд, проте вже в коаліції УДХП з УПСС, відбулася 30 вересня 1918 р. (з П. Скоропадським зустрічався М. Міхновський). Тоді ж було узгоджено список в рамках проекту коаліційного кабінету з УНС, в якому М. Міхновському було розписано посаду міністра ісповідань (був варіант і міністра внутрішніх справ), проте вже на 4 жовтня й ця спроба зазнала краху (з гетьманом зустрічалися Міхновський й Степаненко) [24, с. 103; 54, с. 99–100, 133].

З іншого боку хлібороби–демократи схилили на свій бік одного з поважних діячів Союзу хліборобів–власників, полтавця Коваленка через якого дізналися, що гетьман має намір створити «національно–український кабінет без русофілів». Тож 12 жовтня на нараді генеральної ради УДХП у складі (Міхновський, С. Шемет, Ющишин, Ганько, Донцов) було вирішено домагатися нової зустрічі як з гетьманом, так і з представниками німецького військового командування в Україні [24, с. 105]. Вже 14 жовтня делегація УДХП на чолі з М. Міхновським, С. Шеметом і Д. Донцовим мала аудієнцію в німецького генерального консула в Києві Е. фон Тіля, якому виклала меморандум із своїм баченням

врегулювання політичної ситуації: «Самостійна Україна на чолі з гетьманом Скоропадським, швидке скликання передпарламенту, припинення великоросійської агітації, усунення з України груп російської орієнтації, прискорення організації національно-української добровольчої армії» [30, с. 141]. У своїй телеграмі до Міністерства закордонних справ Німеччини про цю зустріч Е. Тіль додає, що делегати запевняли його, що у разі виконання цих умов, уся українська нація стоятиме за своїх високих союзників (тобто – німців), а також подасть свій голос за залишення їхніх військ в Україні. У меморандумі ані слова не йшлося про питання землі, проте усно було зауважено, що хлібороби-демократи (на відміну від Союзу земельних власників) вважають за неминуче здійснення нагальної і докорінної аграрної реформи.

Цікаво, що після делегації УДХП Е. фон Тіля відвідала делегація УНС на чолі з В. Винниченком. Її програма реорганізації уряду (з кандидатурою на прем'єра І. Шрага) в усіх основних пунктах співпадала із пунктами меморандуму хліборобів-демократів. Того ж вечора у розмові з Е. Тілем П. Скоропадський дав згоду на реформування кабінету міністрів із двома застереженнями: замість І. Шрага на прем'єра вмовити Д. Багалія й недоторканність на посаді міністра внутрішніх справ І. Кістяковського [30, с. 141–142]. Зрештою німці узгодилися шукати компроміси щодо нового уряду між гетьманом та Українським національним союзом.

Хлібороби-демократи ж винесли з тієї розмови з Е. Тілем, що негайної земельної реформи не буде, а відбуватиметься вона поступово (в т.ч. через оподаткування латифундій) та, що кардинальної зміни складу уряду не буде (за винятком кількох тек для українських національних партій). Тож, як занотував наступного дня Д. Донцов, для них стало «ясно, що як лишиться [прем'єром] Лизогуб, то не буде України. Бо видко, в який бік «самоозначиться» Лизогуб з товаришами по виводі німецького війська з України. <...> Отже схема ясна: кабінет Лизогуба тепер спирається на німцях; коли вони підуть геть – він зіпреться на російських добровольцях. Україна незалежна – ні одним, ні другим не потрібна. <...> Перед нами лишається тепер одна дорога – опозиція» [24, с. 105–106].

Увечері того ж дня (14 жовтня) делегація УДХП мала також і зустріч з П. Скоропадським. Д. Донцов одразу ж зауважив: «Гетьман – втілена гречність! Боюся, що не здає собі справи з ваги години» [24, с. 107]. Попри підозру делегатів, що П. Скоропадському «нашепотіли» що Антанта проти незалежної України і він підпав під вплив «малоросів» (О. Палтова), гетьман все ж запропонував хліборобам-демократам подати йому свій проект реорганізованого уряду. 16 жовтня список кандидатів до нового уряду від УДХП через І. Полтавця-Острияницю було передано на розгляд гетьмана, а ввечері наступного дня хлібороби-демократи взяли участь в ініційованій графом Тишкевичем нараді українських правих діячів (Тишкевич, Міхновський, Шемет, Ющишин, Донцов, Окуневський, Горват, Барановський), де обговорили поточні події в контексті неминучої поразки Німеччини у війні й становища за цих умов гетьманського режиму та Української Держави [24, с. 107–108].

18 жовтня делегація УДХП вкотре мала аудієнцію у гетьмана, під час якої делегати знов звернули увагу

П. Скоропадського на гарячкову організацію у Києві російських монархічних груп й, відповідно, на загрозу державного перевороту, а також на небезпеку з боку Антанти через її «єдинонеділімовську» позицію, застерігаючи гетьмана, «що не врятує він режиму, ані держави, коли не зіпреться – замість на русофільських, на прихильних режимові українських групах» [24, с. 109]. Розмова з боку делегації хліборобів-демократів хоч і велася чомно, та вже «в тоні останньої перестороги». Делегація, принагідно, домоглася від П. Скоропадського особистого дозволу на проведення свого другого партійного з'їзду, зібрання якого прагнув заборонити міністр внутрішніх справ І. Кістяковський.

Щодо з'їзду, то хлібороби-демократи відмовили на пропозицію (через Коваленка) взяти участь у з'їзді Союзу земельних власників, проте запропонували йому перетягнути своїх колег до входження в УДХП, а коли не вдасться – здійснити сесію та об'єднатися з УДХП. Крім того, попри отримання хліборобами-демократами дозволу від гетьмана на проведення свого партійного з'їзду, таку ж згоду на скасування заборони слід було домогтися ще й від німців, чого й досяг С. Шемет 25 жовтня під час особистої зустрічі з радником посольства Німеччини в Україні, німецьким тимчасовим повіреним у справах в Києві Й. фон Берхемом.

Тим часом становище в Українській Державі та навколо неї карколомно мінялося. 19 жовтня з'явилася записка дев'яти міністрів про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу, а вже 24 жовтня було реорганізовано уряд Ф. Лизогуба, до складу якого увійшло п'ять поміркованих опозиціонерів, членів партії соціалістів-федералістів (УПСФ) – О. Лотоцький, П. Стебницький, В. Леонтович, М. Славинський та А. Вязловим, а також безпартійні В. Рейнбот С. Мерінг і С. Петров. 26 жовтня оновлений Кабінет Ф. Лизогуба зібрався на своє перше засідання. Хлібороби-демократи, попри всі зусилля, портфелів в Раді міністрів Української Держави так і не здобули.

На цьому тлі 26 жовтня 1918 р. розпочався II з'їзд УДХП, на якому головували М. Міхновський, С. Шемет і В. Совачов (небіж М. Міхновського). 27 жовтня Д. Донцов виступив з рефератом на тему «Постулат державної незалежності України», який, між іншим, говорив про розгубленість, яка тоді запанувала в найближчій оточенні гетьмана та яке вже втратило контроль над подіями, а також обстоював ідею антиросійського блоку від Балтики до України (з Угорщиною включно). З'їзд схвально відгукнувся про попередній курс партії та ухвалив його продовження. У своїй резолюції «Про оборону держави» партія вітала гетьманський Універсал про організацію козацтва і висловила за те, аби на українській території було припинено формування будь-яких не національних військових частин.

Постанови з'їзду мали бути представлені новому урядові, а саме про те, що УДХП вступає: за самостійну Українську Державу з конституційним ладом, форми державного устрою якої «визначить сам народ на першому українському Соймі, що вийде з загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування»; проти федерації з Росією; за створення «могутньої української армії і флоту»; «за автокефалію і повну незалежність» Української православної церкви; за примусовий викуп поміщицьких земель, аби створити «численну,

економічно сильну, дрібну та середню земельну власність» [56, с. 73–74]. Зібрання також схвалило рішення про встановлення контактів з Українським національним союзом, але не входження до його складу [24, с. 112].

Утім, уряд не зважив на ці постанови, а хлібороби–демократи на початку листопада 1918 р. спробували стати посередниками у перемовинах між УНС та П. Скоропадським [44, с. 54], які однак не призвели до плідних наслідків і 14 листопада соціалісти–федералісти вийшли з уряду Ф. Лизогуба, який в підсумку розвалився.

Новий уряд було сформовано з русофільських діячів на чолі з С. Гербелем й «увінчано» на угоду Антанті гетьманською грамотою про федерацію з «білою» Росією від 14 листопада 1918 р. За ніч до цього було створено Директорію і радикальна соціалістично–революційна опозиція взяла курс на підняття заздалегідь підготованого збройного повстання проти Гетьманату й відновлення Республіки [16].

УДХП не підтримала заколот Директорії, проте коли антигетьманський переворот таки розпочався і повстанці почали розбухувати ще й соціальну революцію в країні, що загрожувала не лише громадянською війною, а й втратою державності, знов спробувала виступити примирювачем сторін. 14 листопада хлібороби–демократи запропонували зберегти Гетьманат на основі формування компромісного національно–демократичного уряду. Вплинути на протиборні сторони мало, за задумом партійного керівництва, командування антантських військ в Одесі.

З цієї метою М. Міхновським було виготовлено відповідний меморіал, у якому, зокрема, зазначалося: «Ми, українські хлібороби–демократи, що у свій час допомогли гетьману зайняти його пост, сподівалися, що він вестиме українську державницьку політику. У цих надіях ми завелися. Тепер нам відомо, що проти нього готують повстання українські соціалісти. Наша партія не є соціалістичною, навпаки: соціалізму ворожа. Але ми заявляємо, що прилучимося до повстання, якщо Антанта не вплине на гетьмана в напрямі зміни його політики на українську і державницьку» [2, с. 610–611]. Ось цей, досить наївний меморандум, повезли від УДХП до Одеси С. Шемет та Є. Любарський–Письменний і, цілком очікувано, безрезультатно. Водночас у Харків до полк. П. Болбочана та його заporожців виїхав М. Міхновський, який мав намір переконати командування Запорозького корпусу не підтримувати заколотників. С. Шемет навіть стверджував, що П. Болбочан намагався примирити ворогуючі сторони [57, с. 26]. Чи не став цей епізод згодом фатальним у його житті та причиною недовіри й смертної помсти з боку головного отамана С. Петлюри?

Тим часом ті хлібороби–демократи, що перебували у Києві, спробували залучити до справи замирнення України німців. Як повідомляло німецьке посольство штабу 7–ї армії терміновим і таємним запитом від 9 грудня 1918 р., члени УДХП Жорж де Сегюр і Гудзенко з'явилися до посольства з метою обговорити політичне становище й висловили думку, що якщо гетьман П. Скоропадський таки зважиться сформувати національний український Кабінет, то С. Петлюра та його прибічники погодяться скласти зброю. Про доволі сумнівність таких думок їм зауважили й німці, на що хлібороби виявили готовність,

за посередництва командування німецьких військ у Києві, відправитися у штаб повстанців для перемовин [30, с. 145–146]. Усі ці пропозиції та спроби були, звісно ж, вже приреченими на безвихідь. 14 грудня 1918 р. Українську Державу було повалено, а гетьман П. Скоропадський зрікся влади.

Після повалення Гетьманату П. Скоропадський виїхав до Німеччини, В. Липинський залишався у Відні, Д. Донцов з В. Шеметом в останні дні Гетьманату певний час переховувався у Києві то у помешканні Шеметів, то в одного з професорів колегії Галагана, так само на нелегальному становищі був і М. Міхновський... Після опанування Києва Директорією Д. Донцов мав кілька таємних зустрічей з С. Коновальцем (таємних, позаяк, за згадкою В. Дорошенка, «його шії домагалися ес–ери» як гетьманського «прислужника», проте Є. Коновалець став на захист хліборобів–демократів [42]).

20 грудня 1918 р. Д. Донцов та брати Шемети були присутніми на нараді нової республіканської влади з представниками національних партій і виголошення «Декларації» Директорії УНР, що відбулася у колишньому гетьманському палаці. Тоді ж під час полеміки з цього приводу Д. Донцов в промові від імені УДХП зазначив, що принципи, занотовані у «Декларації», не сприймаються хліборобами–демократами й закінчив свій виступ застережним звинуваченням: «Ви почали вашу революцію під жовто–блакитним прапором українським, ви провадите її тепер під червоним прапором соціалізму. Ви скінчите її під чорним прапором анархії» [6, с. 4; 24, с. 122]. У пресі ж сухо повідомлялося, що Декларація «в принципі... була ухвалена представниками всіх партій, окрім партії хліборобів–демократів» [5, с. 3].

Деяко отямившись від республіканського перевороту, хлібороби–демократи зібралися 22 грудня у Києві на нараду партійної генеральної управи. Було констатовано, що у провінції шириться більшовизм, прояви якого вже виявлялися навіть у столиці та її околицях, повсюдно творяться революційні комітети, а влада урядових комендантів УНР на місцях слабне. Тож генеральна управа УДХП зажадала від Директорії: 1) необхідність найбільш інтенсивної політики для порозуміння з Антантою; 2) негайне проведення широких аграрних і соціальних реформ (при цьому самочинні виступи окремих груп або організацій в цій справі належало б карати як протидержавні злочини); 3) запровадження воєнно–польових судів проти грабіжництва і більшовицької агітації; 4) переформування «Інформаційного Бюро»; 5) видання ясної національної декларації політики уряду; 6) підтримання порядку і дисципліни в армії й недопущення у військах «совдепів» (Рад солдатських депутатів); 7) задля проведення планомірної боротьби з анархією, наділити головного отамана С. Петлюру якнайширшими військовими повноваженнями [5; 6; 24, с. 123]. Того ж дня, газета «Відродження» повідомила, що «хлібороби–демократи вступили в [Український] національний союз, обравши своїми представниками: С. Шемета, В. Шемета, Івана Ющишина та доктора Дмитра Донцова» [5, с. 3].

Поясненням і доповненням такої позиції партії, вочевидь з огляду на фізичну відсутність М. Міхновського та В. Липинського, можна вважати публічне інтерв'ю Д. Донцова, дане пресі того ж дня. У ньому він назвав ситуацію в Україні надзвичайно заплутаною,

а єдиним виходом з цього є «консолідація всіх твердо-думаючих демократичних груп і невблагана боротьба з большевизмом у всіх його формах». При цьому Д. Донцов застерігав, що думати знищити таку «хворобу» запровадженням «рідного» українського більшовизму – божевільна утопія, що коштуватиме голів, перш за все, самих тих експериментаторів, позаяк у своїй агітації Коцюбинський і Ленін все будуть поза конкуренцією. Відтак уряд має позбутися дилетантів й мусив би виступити з декларацією, у якій оголосити наступний курс своєї політики: «Широка аграрна реформа, але не соціалізація – з одної сторони. Терор проти грабіжництва і самочинного розв'язання земельної проблеми – з другої. Ніяких «трудох конгресів», ні совдепів в армії. Міцна дисципліна у війську. Ніяких «національно персональних» автономій» [6, с. 4].

Як і слід було очікувати, ані Директорія, ані уряд УНР не зважили на думку хліборобів-демократів. Тож 4 січня 1919 р. М. Міхновський, Д. Донцов, С. Шемет і В. Шемет задумали план щодо встановлення в Україні міцної національної влади диктаторської форми, яка б припинила соціалізацію й мавпування більшовизму, а натомість жорстоко протистояла б «совдепії». Проте подібні плани не можливо було б втілити без залучення авторитетних військовиків. Тож погляди хліборобів-демократів спрямувалися на П. Болбочана (Запорозький корпус), з яким ще під час початку протигетьманського повстання було встановлено зв'язок, а також на Є. Коновальця (Осадний корпус, Січові стрільці).

5 січня у план було пов'язано Є. Коновальця. Ось як оповідає у своєму щоденникові про цю зустріч Д. Донцов: «О 10-ій рано у Коновальця. З ним говорив годину. Розмова була для мене надзвичайно цікавою. Порушили ми справу, для мене найцікавішу. Можливість є і – дуже легко. План удався б напевно. Дальше треба було відповісти на питання: як провінція, а спеціально Полтавщина? Партії? Росіяни?»¹

<...> Пізно увечері продовження наради з Коновальцем у мешканні Р-х. Міхновський, Шемет, я приймали Коновальця в кабінеті господині при чорній каві. Отже, над партіями можна легко перейти до порядку денного. Спіритус мовенс [рушійний дух] скрайнього (лівого) напрямку [тобто В. Винниченко – П. Г.-Н.] міг би піти геть сам. Натомість справа з військом і з місцевою адміністрацією, здавалось, найповажнішою і найменш певною. В усім, що ми почули, брєніла якась тривога. Унтертон [підтекст] був: нема з ким будувати державу. Коновальцеві вирвалося характеристичне признание: «З соціалістами держави не збудувати!» Дуже важке для нього питання – кілька війська можна б вислати на Полтавщину? Всі ми прийшли до одної думки: середина не є життєвою. Прийде або – большевизм, або – тверда рука. Обіцяв полковник обговорити все з найбільш міродатною особою [С. Петлюрою – П. Г.-Н.] і подати йому до відома наші плани. Думаю, що в суті річи аргументація Коновальця була така: для військової диктатури потрібно війська, а військо...» [24, с. 126]. Проте з комбінації встановлення диктатури твердої руки ніч не

вийшло. С. Петлюра з Є. Коновальцем вирішили піти своїм, особним шляхом.

13 січня Д. Донцов залишив Київ і вже 18-го прибув до Відня аби зустрітися з В. Липинським. 22 січня В. Липинський, який щойно повернувся до Відня із зустрічі з Т. Масариком у Празі, врешті зустрівся з Д. Донцовим, який розповів йому про невдалий план злагодити у Києві диктаторський військовий переворот. В. Липинський прихильно поставився до таких думок, додаючи, що не боїться більшовизму, позаяк «сподівається після нього страшно і радикальної реакції. Тільки боявся, чи ця реакція виллється в українські форми, чи в інші?» [24, с. 130]. Зрештою Д. Донцов з В. Липинським узгодилися з головними рисами спільного плану: на зовні домагатися визнання України, а у внутрішній політиці – або перевороту, або військової диктатури. На далі ж, за сприятливого розвитку обставин, передбачалося створення двох баз для боротьби з більшовизмом: з Галичини та з Італії – в Одесі. Проте досить скоро від таких намірів, як безперспективних, довелося відмовитися. Певний час В. Липинський мав намір виїхати до Парижу і там відродити УДХП, але й ці думки швидко розвіялися. 16 лютого Д. Донцов поїхав з Відня, В. Липинський залишився на українській дипломатичній службі в Австрії. У Києві ж тим часом їхні однопартійці хлібороби-демократи намагалися взяти участь у скликаному Директорією Трудовому конгресі, проте т.зв. група М. Міхновського – І. Луценка так і не отримала на ньому представництва.

Тим часом хлібороби-демократи на спільній нараді із Союзом хліборобів-власників, «щоб відбитися від большевиків і зробити лад у державі», вирішили влити до війська П. Болбочана «три тисячі доброго, добірного війська, а за якийсь час і сорок тисяч» [58]. З свого боку М. Міхновський, прагнучи ще й залучити командувача Лівобережним фронтом Армії УНР полк П. Болбочана до плану встановлення національної військової диктатури, вирушив до нього у Кременчук. Як свідчив В. Андрієвський, П. Болбочан шкодував, що «не був знайомий із хліборобами-демократами бодай ще в Полтаві. Якби хлібороби-демократи і такі люди, як Міхновський, тоді допомогли мені, то, я певний, що багато дечого ще можна було врятувати!» [3, с. 611]. Проте операції не судилося здійснитися: за наказом Директорії отаман О. Волох заарештував П. Болбочана, а М. Міхновський, що захворів на тиф, був невдовзі заарештований більшовиками у лікарні. Та якщо М. Міхновському вдалося потім вислизнути з-під арешту й навіть згодом перебратися на Кубань², то на П. Болбочана очікував суд УНР і нагла смерть від страти з таємного наказу головного отамана С. Петлюри. Пам'ятаючи, що Є. Коновалець (як і С. Петлюра) знав про плани хліборобів-демократів зорганізувати державний військовий переворот, є цілком очевидним,

² 1924 р. М. Міхновський повернувся до Кисва, де був заарештований органами ДПУ. Відомо, що після кількох днів допитів він опинився на волі, а вже наступного дня, 3 травня 1924 р., М. Міхновського було знайдено повішеним у садку садиби В. Шемета, де він квартирував. У 1998 р. син В. Шемета Ждан вперше засвідчив, що його батько знайшов у кишені покійного записку з таким текстом: «Волію вмерти власною смертю! І суди круть, і туди верть, однаково в черепочку смерть, як каже приказка. Перекажіть мос вітання тим, хто мене пам'ятає. Ваш Микола».

¹ Є. Коновалець побоювався активної опозиції соціалістичних партій в провінції, в разі переведення військового перевороту – П. Г.-Н.

що смертельна пастка для П. Болбочана була ними зрежисована задалегідь й готувалася невідворотно. За першої ж влучної й безпечної для себе нагоди головний отаман завдав потенційному суперникові перманентний і фатальний для нього удар.

УХДП ж продовжувала політичну боротьбу. 18 травня 1919 р. хлібороби–демократи (спільно з УПСФ, УПСС і СХВ) звернулися до Ради державних секретарів ЗО УНР з проханням дозволити організувати на теренах Галичини «Волонтерський легіон Соборної України», формування якого здійснювалося б під контролем Галицької Армії (ГА). При цьому необхідною умовою для втілення цього наміру було призначення командувачем легіону П. Болбочана [19, арк. 6]. За два дні ці ж партії вже запропонували урядові ЗО УНР скликати державну нараду за участю політичних сил обох частин держави з метою утворення нової спільної верховної влади, в т.ч. й єдиного для усіх президента (зі спільним дорадчим органом та з компетенцією провадити зовнішню політику й військові справи до часу скликання всеукраїнського парламенту). До часу ж реорганізації єдиної верховної влади й призначення єдиного військового командування України, усі українські війська мали б бути з'єднані під керівництвом Команди ГА [19, арк. 7–7зв]. Фактично ж – йшлося про пропозицію державного перевороту в УНР та узурпацію влади. Вочевидь такі ініціативи вплинули на західноукраїнську політичну верхівку, яка хоч і не прийняла у прямій дії ті пропозиції, проте здійснила власну превентивну реструктуризацію вищої державної влади – 9 червня 1919 р. було встановлено посаду диктатора ЗО УНР, на яку було обрано С. Петрушевича. Того ж дня з'явився наказ, в якому Болбочана (і Гавришка) було звинувачено у самовільному захопленні влади й розпочалося нове слідство, а наступного – його заарештовано із звинуваченням у намаганні призначити головою Директорії С. Петрушевича. 12 червня над П. Болбочаном відбувся військово–польовий суд, а вже 28 червня 1919 р. його було розстріляно на ст. Балин на Поділлі (нині – Хмельницька обл.).

У цей же час влітку 1919 р. УДХП, разом з іншими опозиційними партіями, сформувала у Кам'янці–Подільському Український національно–державний союз (УНДС), до складу якого увійшли консервативні і праві політичні сили (соціалісти–федералісти, хлібороби–демократи, соціалісти–самостійники, селянські соціалісти, народні республіканці). На початку серпня УНДС подав С. Петлюрі програмну записку, в якій піддав різкій критиці соціалістичну політику уряду Б. Мартоса.

У Відні ж відомості про страту П. Болбочана обурили В. Липинського, який остаточно вирішив розірвати стосунки з державною владою УНР. 26 липня 1919 р. він звернувся до міністра закордонних справ В. Темницького з проханням про відставку з посади посла УНР в Австрії. У його заяві з цього приводу наголошувалося, що «взятий останніми часами курс внутрішньої політики Директорії і Правительства Української Народної Республіки веде Державу до загибелі», а відтак «репрезентувати таке Правительство, котрого діяльність <...> стала державним і національним злочином» він більше не може [62, с. 154].

Пізніше, 16 жовтня 1919 р., у листі до новопризначеного очільника МЗС УНР А. Лівницького В. Липинський

обумовить своє дотогочасне лояльне ставлення до республіканської влади й співпрацю з урядом УНР тим, що у ньому ще жевріла «тверда надія, що Уряд сей, научений гірким досвідом нещасливої класової політики послідних часів Центральної Ради, не повторить старих своїх помилок, не повторить також помилок тих українських правих та поміркованих кругів, котрі, сотворивши Гетьманщину, не зуміли однак найти дороги до порозуміння з лівими українськими колами, а тим самим не зуміли піднятися до загально національної ідеології і витворити того міжкласового національного цементу, без котрого будова держави нашої абсолютно неможлива» [62, с. 155].

Проте, саме пошуків такого компромісу та національної єдності не шукала й не прагла знайти Директорія та її уряд, що й спричинило масову еміграцію різних політичних сил з України. В. Липинський вказує, що новий республіканський режим практично вичавив у вигнання як праві, так і ліві політичні сили: «не тільки гетьманців, хліборобів–демократів, самостійників, але і соціалістів «занадто правих» і соціалістів «занадто лівих»» [62, с. 156]. Він наголошує на створенні режимом Директорії на чолі з С. Петлюрою атмосфери, «затруєній ядом злоби, ненависті, взаємних підозрінь, інтриг, безпідставних обвинувачень, постійного цькування», в якій неможливо працювати ні міністрам правих, ані лівих кабінетів, через яку в еміграції вимушено опинилися й провідники політичних партій та усі ті, «хто не може працювати, не будучи певним, чи не прийдеться згинуть завтра не з рук ворога, не за Батьківщину, а від безглузлого наклепу, якогось пройдисвіта авантюриста, з каїновим п'ятном «зради», з ім'ям «ворога народу» на собі» [62, с. 156–157]. То ж посол виразно розкритикував не лише авторитаризм директоріальної влади, а й фактично вказав, що останньою краплею кінця його лояльності до УНР з огляду на потребу служити державі стали обвинувачення та розстріл П. Болбочана.

Звільнившись з посольської посади, В. Липинський пише 8 листопада 1919 р. статтю під назвою «Дорогі друзі!», що була листовним зверненням до своїх однопартійців з УДХП. У ній він прагне не лише відзвітуватися за час своєї дипломатичної служби, а й дати відповідь на питання якою має бути подальша партійна лінія хліборобів–демократів. В. Липинський нагадує своїм однодумцям, що «без попередньої – матеріального процесам в життю нації відповідаючої і розвиток цих процесів усвідомлюючої, але іменно духової, іменно інтелектуальної, – напруженої праці, ніяких великих, позитивних, будуючих діл в історії нації не буває» [62, с. 394].

В. Липинський згадує, що за минулий час до нього зверталися однодумці хлібороби–демократи з пропозиціями скласти новий проект партійної програми, позаяк прийнята в жовтні 1917 р. програма УДХП вже застаріла. Саме тут у його статті й відображено трансформацію розуміння В. Липинським своєї ролі й призначення в еміграції, як і головних завдань діяльності українських патріотів–державників у чужині. «Час тепер для всяких партійних програм якраз не підходящий, – пояснює він. – Цей затяжний політичний кризис, який Україні доводиться переживати, не має в собі ніяких даних для програмової класифікації політичного життя. Політичні партії тоді тільки дають в своїх писаних

програмах більше або менше точні відповіді на біжучі політичні питання, коли вони борються за владу в обставинах так званої парламентської боротьби. Ні влади одної на цілій нашій території, ні тим менше умов для парламентарної боротьби за цю владу у нас тепер немає» [62, с. 395]. Тож за тих умов, додавав автор, вести організовану політичну ідею, деталізовану програму, у вир величезних стихійних сил, що буяли в Україні – немає сенсу й потреби. Натомість потрібні точно і ясно означені – і на підставах більше сталих, чим партійно–політична фразеологія, оперті – головні цілі, засадничі ідейно–політичні напрями. В. Липинський накреслює їх: за Українську Державу, чи проти Української Держави, і як за Українську Державу – то за яку, на яких фундаментах збудовану Державу.

Тож, фактично, цим В. Липинський і визначив свою подальшу місію: створити «ідейну групування наших політичних сил <...> не в формі партій, а в формі політичних союзів чи блоків, об'єднаних в собі близькі по своїм матеріальним інтересам, по потребам своєї матеріальної продукції, а через те стали і міцні, наші національні класи і групи» [62, с. 395]. Об'єктом же цієї боротьби, зазначає він, буде довгий час не сама влада, а головним чином її тривалість і сила – душа і земля українська. Переможцем же стане той, хто зрозуміє українську індивідуальність, хто з бажаннями української нації і української землі свою державно–творчу працю міцно зв'яже у переведенні своєї політичної ідеї, на рівні з життям угрунтує державну ідеологію – якою саме повинна бути одна суверенна Українська Держава. Тому В. Липинський, зрештою, й ставить заголовок: Гетьманство чи Республіка.

Однією з головних причин поразки Української революції та національного державотворення В. Липинський вважав відсутність концептуального бачення моделі Української Держави у рушійних, провідних політичних сил, а також «брак єдності між нашими провідниками». З огляду на це він застерігає український політикум: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво» [35, с. 415–416].

В. Липинський не вірив, що українська демократія може сконсолідувати націю і побудувати незалежну державу. Він гостро критикував республіканських провідників УНР, їхнє аморфне бачення форми і моделі української державності, а також уявлення про те, що народ є здатним демократичними методами сприяти розбудові України¹. «Народ ніколи не буває кращий і

¹ Тим часом, в Україні в останніх днях грудня 1919 р. у Кам'янці–Подільському УДХП взяла участь у кількох міжпартійних нарадах, які були пов'язані з новою ситуацією в краї й спрямовані на опозицію до політики С. Петлюри. Як наслідок таких консультацій у першій половині січня 1920 р. було утворено Кам'янецьку Національну Раду, що згодом була переіменована в Українську Національну Раду (Кам'янецька УНРада). До складу її увійшли: соціалісти–революціонери, соціалісти–федералісти, соціалісти–самостійники, хлібороби–демократи, демократи–трудовики, народні республіканці (наддніпрянські політичні сили), а також західноукраїнські УНТП і УСДП. Її голова есеф М. Корчинський вбачав у цій УНРаді майбутній парламент України [28, с. 175]. 15 березня 1920 р. за участю її представників, а також представників УПСС, УДХП, УНРП та галицької УНТП у Відні відбулися організаційні збори еміграційного УНДС, а наступного дня було сформовано комітет УНДС на чолі з М. Кривецьким. Вважаючи

розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть», – резюмував він з цього приводу [49, арк. 43]. В. Липинський, аналізуючи також і період існування Української державності у 1918 р., встановлює дві головні ознаки слабкості становлення нації, а саме: виборність і залежність від чужих держав. Тож він доходить до думки, що оптимальною моделлю державного устрою в Україні мала б стати спадкова монархія, яка уособлюється у формі дідичного Гетьманату. Такий концепт, передусім, полягає у сфері національного політичного проводу та його консолідації. При цьому, на думку В. Липинського, провідником в життя цієї ідеології може бути здатною лише міцна політична організація орденського типу.

Наставав новий, достеменно інший, період в історії Європи загалом та України зокрема. Розпочався й новий етап в житті В. Липинського. Саме в цей час, навесні 1920 р. він, разом з окремими провідними діячами хліборобів–демократів та кількома своїми прихильниками, створить у Відні нову організацію – Український союз хліборобів–державників (УСХД). В. Липинський не лише започаткує інший тип політичного бачення державотворчих процесів та усвідомлення їхньої взаємообумовленої тріади – особа / суспільство / нація, а й стане локомотивом для фізичного постання в еміграції інакшої течії в українському політичному практикумі – монархічного Гетьманського руху. Він оновить свою концепцію поступального консерватизму і створить новітню теорію українського націонал–консерватизму, що органічно поєднає у собі історіософські й філософські, ідеологічні й політологічні, моральні й світоглядні аспекти, проте головним стрижнем інтелектуальної спадщини В. Липинського залишатиметься питання неспинного творення сучасної української нації та здобуття й зміцнення соборної Української Держави.

Список використаних джерел

1. Андрієвський В. З минулого: 1917–ий рік на Полтавщині. – Ч.1. – Берлін, 1921.
2. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно–політичної біографії) // Визвольний шлях (Лондон). – 1974. – Ч.4.
3. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно–політичної біографії) // Визвольний шлях (Лондон). – 1974. – Ч.6.
4. Безвідний В. [Липинський В.] Другий акт // The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyn'skyj // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9. – №3/4. – December.
5. Відродження. – 1918. – Ч.217. – 22 (9) грудня.
6. Відродження. – 1918. – Ч.218. – 24 (11) грудня.
7. Вісник Лубенського громадського комітету. – 1917. – 6 липня.
8. Вісник Полтавського губернського комітету. – 1917. – 31 жовтня.
9. Вісті Всеукраїнського з'їзду Демократів–Хліборобів (Київ). – 1918. – 29 квітня.
10. Визволення (Відень–Прага). – 1923. – №2.

С. Петлюру «величезним злочинцем», самостійники–соціалісти і хлібороби–демократи намагалися домогтися невизнання УНДСом Державного центру УНР та голови Директорії УНР [50, арк. 40]. У виступі від імені УПСФ перед виробленням проекту декларації УНДС Ф. Слюсаренко пропонував скласти його таким чином, щоби ідеї Союзу об'єднали українське громадянство в Україні й за кордоном, а також запропонував внести до відповідної декларації ідею організації уряду [50, арк. 19–21]. Ця пропозиція викликала різкий протест з боку представника хліборобів–демократів С. Шемета, який виступив категорично проти ініціативи організації уряду в еміграції.

11. В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.1. – К., 2010.
12. Гай–Нижник П. П. Братство українських класократів–монархістів, гетьманців // Енциклопедія сучасної України. – Т.3. – К.: Національна академія наук України, 2004.
13. Гай–Нижник П. П. Гетьманців–державників Союз // Енциклопедія Сучасної України. – Т.5. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006.
14. Гай–Нижник П. З'їзд хліборобів 29 квітня 1918 р.: представницька складова гетьманського перевороту // Гілея. – 2012. – Вип.62.
15. Гай–Нижник П. П. Монархічна Україна: яку державну модель передбачали побудувати в Україні гетьманці у другій половині ХХ століття // Гілея. – 2012. – Вип.61 (№6).
16. Гай–Нижник П. П. Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – Вип.47 (№5); – Вип.48 (№6); – Вип.52 (Спецвипуск).
17. Гай–Нижник П. П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку // Гілея. – 2011. – Вип.43 (№1).
18. Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. – К., 1992.
19. ДАЛО. – Ф.257. – Оп.1. – Спр.1406.
20. ДАПО. – Ф. 1066. – Оп.1. – Спр.4.
21. Там само. – Спр.19.
22. Державний вістник. – 1918. – №1. – 10 травня.
23. Донцов Д. Рік 1918. – К., 2002.
24. Донцов Д. Рік 1918. – Торонто, 1954.
25. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936.
26. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – Ужгород, 1932.
27. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969.
28. Доценко О. Літопис української революції // Матеріали й документи до історії Української революції) 1917–1923. – Т.2. – Кн.5. – Київ–Львів, 1924.
29. Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради // Український історик. – 1991. – №1–4.
30. Крах германської окупації на Україні (По матеріалах окупантов). – М., 1936.
31. Липинський В. К. Нарис епістолярної спадщини. – К., 1996.
32. Липинський В. Листи до братів–хліборобів. – Нью-Йорк, 1954.
33. Липинський В. Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі (Грудень 1912 р.) // Особистий сайт П. Гай–Нижника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912\(12\).lypynsky.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912(12).lypynsky.php).
34. Липинський В. К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії – Лубни, 1917.
35. Липинський В. Повне зібрання творів архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – Київ; Філадельфія, 2003.
36. Лисяк–Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – К., 1994.
37. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967.
38. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993.
39. Нова Рада. – 1918. – 14 травня.
40. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2001.
41. Правобережечь В. [Липинський В.] «Братя малороссы» // Рада. – 1908. – №221. – 27 вересня (10 жовтня).
42. Свобода. – 1952. – 26 квітня.
43. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995.
44. Стахів С. Україна в добі Директорії. – Т.1. – Торонто, 1962.
45. Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української демократичної хліборобської партії // В'ячеслав Липинський: Історико–політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; – Філадельфія, 1994.
46. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програми і досвід. Матеріали. – К., 1993.
47. Хліборобська Україна. – 36.1. – Відень, 1920.
48. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. – Т. ІІІ. – Відень, 1921.
49. ЦДАГО України. – Ф.269. – Оп.2. – Спр.251.
50. ЦДАВО України. – Ф.380. – Оп.1. – Спр.4.
51. Там само. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.11.
52. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.27.
53. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.42.
54. Чикаленко С. Щоденник. – Т.ІІ. – К., 2004.
55. Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн.1. – К., 2010.
56. Шемет С. До історії Української Демократично–хліборобської партії // Хліборобська Україна. – 36.1. – Відень, 1920.
57. Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925.
58. Штендера Я. Засуджений до розстрілу. – Львів: Червона Калина, 1995.
59. Andrijewskij W. Jeszcze kilka uwag i wspomnien o s.p. Wacławie Lipińskim // Biuletyn Polsko–Ukrainski. – Warszawa, 1934. – №10.
60. Gancarz B. «My, szlachta ukainska...» Zarys zycie i dzialalnosci Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Krakow, 2006.
61. Nowicki J. Wspomnienia starego działacza. – Warszawa, 1936.
62. The Political and Social ideas of Vjaceslav Lypynskij // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. IX. – Num. 3/4. – December 1985.
63. Wierzeiski W. K. Fragmenty z dziejow polskiej mlodziezy akademickiej w Kijowie 1831–1920. – Warszawa, 1936.

References

1. Andriievskiy V. Z mynuloho: 1917–yi rik na Poltavshchyni. – Ch.I. – Berlin, 1921.
2. Andriievskiy V. Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno–politychnoi biohrafii) // Vyzvolnyi shliakh (London). – 1974. – Ch.4.
3. Andriievskiy V. Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno–politychnoi biohrafii) // Vyzvolnyi shliakh (London). – 1974. – Ch.6.
4. Bezridnyi V. [Lypynskiy V.] Druhiy akt // The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypynskij // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9. – №3/4. – December.
5. Vidrozhennia. – 1918. – Ch.217. – 22 (9) hrudnia.
6. Vidrozhennia. – 1918. – Ch.218. – 24 (11) hrudnia.
7. Visnyk Lubenskoho hromadskoho komitetu. – 1917. – 6 lypnia.
8. Visnyk Poltavskoho hubernskoho komitetu. – 1917. – 31 zhovtnia.
9. Visti Vseukrainskoho zizdu Demokrativ Khliborobiv (Kyiv). – 1918. – 29 kvitnia.
10. Vyzvolennia (Viden–Praha). – 1923. – №2.
11. Viacheslav Lypynskiy ta yoho доба. – Кн.1. – К., 2010.
12. Hai–Nyzhnyk P. P. Bratstvo ukrainskykh klasokrativ–monarkhistiv, hetmantsiv // Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy. – Т.3. – К.: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 2004.
13. Hai–Nyzhnyk P. P. Hetmantsiv–derzhavnykiv Soiuz // Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy. – Т.5. – К.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2006.
14. Hai–Nyzhnyk P. Zizd khliborobiv 29 kvitnia 1918 r.: predstavnytska skladova hetmanskoho perevorotu // Hileia. – 2012. – Vyp.62.
15. Hai–Nyzhnyk P. P. Monarkhichna Ukraina: yaku derzhavnu model peredbachaly pobuduvaty v Ukraini hetmantsi u druhiy polovyni XX stolittia // Hileia. – 2012. – Vyp.61 (№6).
16. Hai–Nyzhnyk P. P. Povalennia Hetmanatu P. Skoropadskoho: pidhotovka ta zdiisnennia (1918 r.) // Hileia. – 2011. – Vyp.47 (№5); – Vyp.48 (№6); – Vyp.52 (Spetsvypusk).
17. Hai–Nyzhnyk P. P. Ukrainskyi konservatyzm i Hetmanskyy rukh u XX st.: narysy istorii stanovlennia ta rozvytku // Hileia. – 2011. – Vyp.43 (№1).
18. Hetman Pavlo Skoropadskiy. Spomyny. – К., 1992.
19. DALO. – F.257. – Op.1. – Spr.1406.
20. DAPO. – F. 1066. – Op.1. – Spr.4.
21. Tam samo. – Spr.19.
22. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №1. – 10 travnia.
23. Dontsov D. Rik 1918. – К., 2002.
24. Dontsov D. Rik 1918. – Toronto, 1954.
25. Doroshenko D. Z istorii ukrainskoi politychnoi dumky za chasiv svitovoi viiny. – Praha, 1936.
26. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy. 1917–1923 rr. – Т.ІІ. – Uzhhorod, 1932.
27. Doroshenko D. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920). – Miunkhen, 1969.
28. Dotsenko O. Litopys ukrainskoi revolutsii // Materialy y dokumenty do istorii Ukrainskoi revolutsii) 1917–1923. – Т.2. – Кн.5. – Kyiv–Lviv, 1924.

29. Yeremiiv M. Za lashtunkamy Tsentralnoi Rady // Ukrainskyi istoryk. – 1991. – №1–4.

30. Krakh hermanskoi okkupatsyy na Ukrayne (Po materyalakh okkupantov). – M., 1936.

31. Lypynskyi V. Z epistolarnoi spadshchyny. – K., 1996.

32. Lypynskyi V. Lysty do brativ–khlіborobiv. – Niu–York, 1954.

33. Lypynskyi V. Memorial do Ukrainskoho [Informatsiinoho] Komitetu pro nashe stanovyshe suproty napruzhenoi politychnoi sytuatsii v Yevropi (Hruden 1912 r.) // Osobystyi sait P. Hai–Nyzhnyka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912\(12\).lypynskyi.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912(12).lypynskyi.php).

34. Lypynskyi V. K. Narys prohramy Ukrainskoi demokratychnoi khlіborobskoi partii // Materialy do prohramy. Vydannia Ukrainskoi demokratychnoi partii – Lubny, 1917.

35. Lypynskyi V. Povne zibrannia tvoriv arkhiv, studii: Arkhiv. Lystuvannia. – T.I. – Kyiv; Filadelfia, 2003.

36. Lysiak–Rudnytskyi I. Istorychni ese. – T.2. – K., 1994.

37. Mirchuk P. Ukrainska derzhavnist 1917–1920. – Filadelfia, 1967.

38. Narys prohramy Ukrainskoi Demokratychnoi Khlіborobskoi partii // Ukrainski politychni partii kintsia XIX – pochatku XX st. Prohramovi i dovidkovi materialy. – K., 1993.

39. Nova Rada. – 1918. – 14 travnia.

40. Politychna istoria Ukrainy: Posibnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv. – K., 2001.

41. Pravoberezhets V. [Lypynskyi V.] «Bratia malorossy» // Rada. – 1908. – №221. – 27 veresnia (10 zhovtnia).

42. Svoboda. – 1952. – 26 kvitnia.

43. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. – Kyiv; – Filadelfia, 1995.

44. Stakhiv Ye. Ukraina v dobi Dyrektorii. – T.I. – Toronto, 1962.

45. Turchenko F., Zaliska N. Viacheslav Lypynskyi – ideoloh Ukrainskoi demokratychnoi khlіborobskoi partii // Viacheslav Lypynskyi: Istoryko–politolohichna spadshchyna i suchasna Ukraina. – K.; – Filadelfia, 1994.

46. Ukrainski politychni partii kintsia XIX – pochatku XX st.: prohramy i dosvid. Materialy. – K., 1993.

47. Khlіborobska Ukraina. – Zb.1. – Viden, 1920.

48. Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii. 1917–1920 rr. – T. III. – Viden, 1921.

49. TsDAHO Ukrainy. – F.269. – Op.2. – Spr.251.

50. TsDAVO Ukrainy. – F.380. – Op.1. – Spr.4.

51. Tam samo. – F.1064. – Op.2. – Spr.11.

52. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.27.

53. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.42.

54. Chykalenko Ye. Shchodennyk. – T.II. – K., 2004.

55. Shemet S. V. K. Lypynskyi pry hromadskii roboti // Viacheslav Lypynskyi ta yoho doba. – Kn.1. – K., 2010.

56. Shemet S. Do istorii Ukrainskoi Demokratychno–khlіborobskoi partii // Khlіborobska Ukraina. – Zb.1. – Viden, 1920.

57. Shemet S. Mykola Mikhnovskyi (Posmertna zghadka) // Khlіborobska Ukraina. – Kn. V. – Viden, 1924–1925.

58. Shtendera Ya. Zasudzhenyi do rozstrilu. – Lviv: Chervona Kalyna, 1995.

59. Andrijevskij W. Jeszcze kilka uwag i wspomnien o s.p. Wacławie Lipińskim // Biuletyn Polsko–Ukrainski. – Warszawa, 1934. – №10.

60. Gancarz B. «My, szlachta ukrańska...» Zarys zycie i dzialalnosci Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Krakow, 2006.

61. Nowicki J. Wspomnienia starego dzialacza. – Warszawa, 1936.

62. The Political and Social ideas of Vjacoslav Lypynskij // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. IKh. – Num. 3/4. – December 1985.

63. Wierzeiski W. K. Fragmenty z dziejow polskiej mlodziezy akademickiej w Kijowie 1831–1920. – Warszawa, 1936.

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies at the Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

V. Lypynsky and UDKhP in the theory and practice of Ukrainian State formation and political national conservatism (1900–1920)

The role of V. Lypynsky in the formation of the theoretical foundations of modern Ukrainian national conservatism, in the development of self-standing

ideology in the Ukrainian politicum of the early Twentieth century is researched. The activity of the Ukrainian Democratic–Peasant Party during the Central Council, the Hetmanate and the Directorate, its program principles, as well as the role in the political processes of that time by V. Lypynsky, M. Mikhnovsky, D. Dontsov, S. Shemet, was analyzed.

Keywords: Lypynsky, UDKhP, Mikhnovsky, national conservatism, Dontsov, Ukrainian State, Hetmanate, Skoropadsky.

* * *

УДК 329.14+329.15(477)«1992/2012»

Бідочко Л. Я.,

аспірантка кафедри політології,
Національний університет

«Києво–Могилянська академія»

(Україна, Київ), bidocho.lesia@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: МАТЕРІАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

На початку ХХІ століття українська економіка вийшла з «вільного падіння» 90–х рр., в той же час політичне життя стрясали скандальні дії влади і масові протести, організовані опозицією. Безліч західних і вітчизняних дослідників аналізували соціально–економічну та суспільно–політичну траєкторію розвитку сучасної України; особливо вдалі концептуальні схеми і методологічні інструменти були запропоновані неомарксистами та інституціоналістами. Трендом політичного життя України 2000–х рр. стало різке скорочення електоральної популярності та, відповідно, представленості в органах влади лівих політичних сил, що лише частково можна пояснити через економічні фактори. Для розуміння переформатування українського політикуму в новому столітті необхідно залучити в наш аналіз поняття «агентність» та «клас». Ті соціальні групи, які виникли в результаті ринкових перетворень, увійшли в українську політику в кінці 1990 – початку 2000–х рр. і поступово відсунули «старих лівих» на другорядні позиції, а згодом і зовсім витіснили їх. Український кейс підтверджує теоретичні припущення про зростання ролі структурних та надструктурних факторів в житті (пост)індустріальних суспільств.

Ключові слова: культурний матеріалізм, політика України, економіка, ліві, КПУ, СПУ, вибори, протести, націоналізм, клас, агентність, велика буржуазія, приватизація.

Вивчення української сучасності, що постає на перетині політології, історії, соціології та політекономії, є сповненим складнощів методологічного та соціокультурного характеру, але потенційно надзвичайно продуктивним напрямом наукових студій. Тільки з'ясувавши, що на цьому історичному етапі міститься в соціальній реальності під ярликами «демократії», «парламентаризму», «євроінтеграції», «вільного ринку», можна виявити переваги й недоліки нинішнього стану речей та виробити дієву «дорожню карту» шляху до справжнього народовладдя, прозорості та підзвітності політикуму, підвищення міжнародного авторитету нашої держави, модернізації народного господарства. Перераховані цінності поділяє абсолютна більшість громадян України, отже, їхнє фактичне здійснення сприятиме збереженню цілісності України та реінтеграції тимчасово невідконтрольних територій. Ми переконані в тому, що сама по собі наукова рефлексія неспроможна змінити соціум, адже матеріальний базис зумовлює дискурс, та без наукового аналізу політична діяльність ніколи не досягає задовільного рівня прогресивності й суспільної корисності. Водночас без наукового аналізу неможлива корекція політичної діяльності у бік прогресивності й суспільної корисності.

Коли на зламі століть Україну потрясли політичні скандали, на Заході ширилося усвідомлення того, наскільки пострадянський простір не відповідає